

Fördjupat kulturmiljöprogram för Upplands-Bro kommun

1999 - 2000

Fiskartorp

Kulturhistorisk utredning
Del 1

Gabriele Prenzlau-Enander

Rapport 2000:10

 STOCKHOLMS LÄNS MUSEUM

Detta är ett fördjupat kulturmiljöprogram beställt av Upplands-Bro kommun. Programmet innehåller rubrikerna *Motiv för bevarande*, *Beskrivning av området*, *Gällande skydd*, *Rekommendationer* och *Förslag till skydd*. Programmet är tänkt att användas som underlag i kommunens planeringsarbete. Del 1, som kom ut tidigare separat, har arbetats in i detta program.

Urvalet av områdena har gjorts tillsammans med en referensgrupp i kommunen bestående av stadsarkitekten Ann Lindqvist, planingenjör Inger Norsell och kulturansvarige Anna Norberg. Referensgruppen har också gett synpunkter på materialet under hand. Dessutom har kulturföreningarna i kommunen framfört sina åsikter i olika skeden.

Det fördjupade kulturmiljöprogrammet bygger på det tidigare programmet "Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer" från 1991 och områdenas numrering är densamma i bägge programmen. Miljöer och bebyggelse som inte nämnvärt förändrats under 1990-talet, och som finns på bild i det tidigare programmet, har inte fotograferats på nytt. Inventeringsarbetet, analysen och sammanställningen med text och foto har utförts av Stockholms läns museum genom undertecknad. Kartorna har tagits fram av kommunen.

Den 26 februari 2001.

Gabriele Prenzlau-Enander

Innehåll

Sid.

2	Upplands-Bros 2000-åriga historia ur ett riksperspektiv
4	Nr 3 Håbo-Tibble
9	Nr 7 Låssa
16	Nr 13 Stora Sandhagen
21	Nr 14 Skällsta gravfält och gård
24	Nr 15 Råby – Finsta
27	Nr 17 Bro stationssamhälle och Härnevi
32	Nr 19 Önsta
38	Nr 20 Bro kyrka – Brogård
42	Nr 21 Kvistaberg
44	Nr 22 Aspvik – Ålsta – Skälby – Frölunda
46	Nr 23 Lennartsnäs – Öråker
50	Nr 24 Tibble – Sylta
54	Nr 25 Kring Kungsängens kyrka
59	Nr 29 Kungsängen - Prästhagsvägen
64	Nr 31 Almarestäket
68	Nr 32 Sandboda – Tallhovet – Brokmyran
71	Nr 40 Aspviks kvarnort
75	Nr 41 Rankhus
80	Nr 42 Murartorp
85	Nr 43 Området Svea Livgarde
101	Referensmaterial

Upplands-Bros 2000-åriga historia ur ett riksperspektiv

Upplands-Bro tillhörde under en lång tid det område i vilket rikets centralpolitiska händelser utspelades. Det var under tidsperioder som i efterhand har kommit att benämnas yngre järnålder, vikingatid, medeltid och stormaktstid, från omkring 500 f Kr till omkring år 1700. Därefter förskjuts landets centrum allt mer mot Stockholm och Upplands-Bro ligger för långt från Stockholm för att påverkas av stadens expansionskraft. Upplands-Bro omvandlades till en traditionell landsbygdskommun men med en viktig livsnerv, den riksbetydande landsväg som gick mellan Stockholm och Bergslagen, rikets största järnproducent. Utefter den vägen låg Tibble gästgiveri som härbärgerat såväl kungens män som vanliga resenärer. Under 1870-talet byggdes en av landets längre järnvägar genom kommunen. Hundra år senare, på 1970-talet, inträffar nästa viktiga utvecklingsperiod då kommunen ingick i miljonprogrammet för bostadsbyggandet i Stockholm.

Den äldsta kända platsen av stor betydelse för bygden är kultplatsen Rösaring, ett område som redan under bronsåldern nyttjats för att tillbe gudarna. Nedanför åsen växte under järnåldern en centralort upp vilket framgår av de ovanligt många gravarna nedanför åsen. På gravfälten finns även flera stenhögar som sannolikt byggts över döda från en religiös eller världslig maktelit.

Inte långt från Rösaring låg under samma tid ett kungligt centrum, en kungsgård vid namn Husby. Hit fördes bygdens inbetalade skatter och här arbetade många med att sköta kungsgårdens jordbruk och boskap liksom den kungliga administrationen. En av de mäktiga männen på kungsgården känner vi vid namn. Han hette Assur och tillhörde de mäktigaste familjerna i Mälardalen och hade tagit på sig uppgiften att vara bygdens försvarare. Assur är sannolikt begravd i en av stenhögarna på den före detta kungsgården som idag utgörs av Brogård. Assurs hustru Ginnlög lät efter hans död till hans minne resa en runsten och bygga en bro över ån i närheten. Efter denna bro har Bro fått sitt namn.

Även i kommunens norra del fanns under en lång period en kungsgård/handelsplats på det stället vi idag kallar Fornsigstuna, vid dagens Signhildsbergs gård. Namnet Fornsigstuna får platsen dock först när den omkring år 975 lämnat över sitt namn Sigtuna till den då nyanlagda staden på andra sidan vattnet. Dessförinnan hade Fornsigstuna varit platsen där kungar manifesterat sin makt genom storslagna gästabud i den stora hallbyggnaden, synlig från när och fjärran. Fornsigstuna var en betydelsefull plats under århundradena från 600 e Kr till slutet av 900 e Kr., en period då staden Birka strax söder om Upplands-Bro var Sveriges handelscentrum.

Även längre fram i tiden verkade kungar i Upplands-Bro. Ett tydligt exempel är händelsen på Håtuna kungsgård år 1306 som senare kommit att kallas Håtunaleken. Det året överfölls och fängslades kung Birger lömskt under natten av sina båda bröder Erik och Valdemar, fastän de några timmar tidigare hade tagits emot som gäster. Händelsen ledde senare till att kung Birger tog revansch på sina bröder under Nyköpings gästabud.

Under medeltiden blev den kristna kyrkan en allt starkare politisk maktfaktor. På Stäketholmen, som låg mitt i segelleden mellan Uppsala och Mälaren, uppfördes en palatsliknande försvarsborg av ärkebiskopen i Uppsala. Om borgen på Stäketholmen kämpade kungar och kyrkans överhuvud under århundradena, samtidigt som borgen byggdes ut och

förstärktes. Slutligen intogs den av Sten Sture d y som lät riva den år 1518, en handling som bidrog till Stockholms blodbad 1520.

Även under stormaktstiden - under 1600-talet - bodde och verkade här många betydande adelssläkter som tjänstgjorde i de kungliga kanslierna. De byggde sina herrgårdar efter europeiska förebilder, mycket som ett resultat av årslånga fälttåg i Europa. Gårdarnas avkastning bidrog till adelsfamiljernas överflödsliv. Arbetet utfördes av arrendebönder och i ökande utsträckning också av torpare, som avlönades genom att de fick nyttja ett arrendetorp. Längre fram i tiden utvecklades statarsystemet.

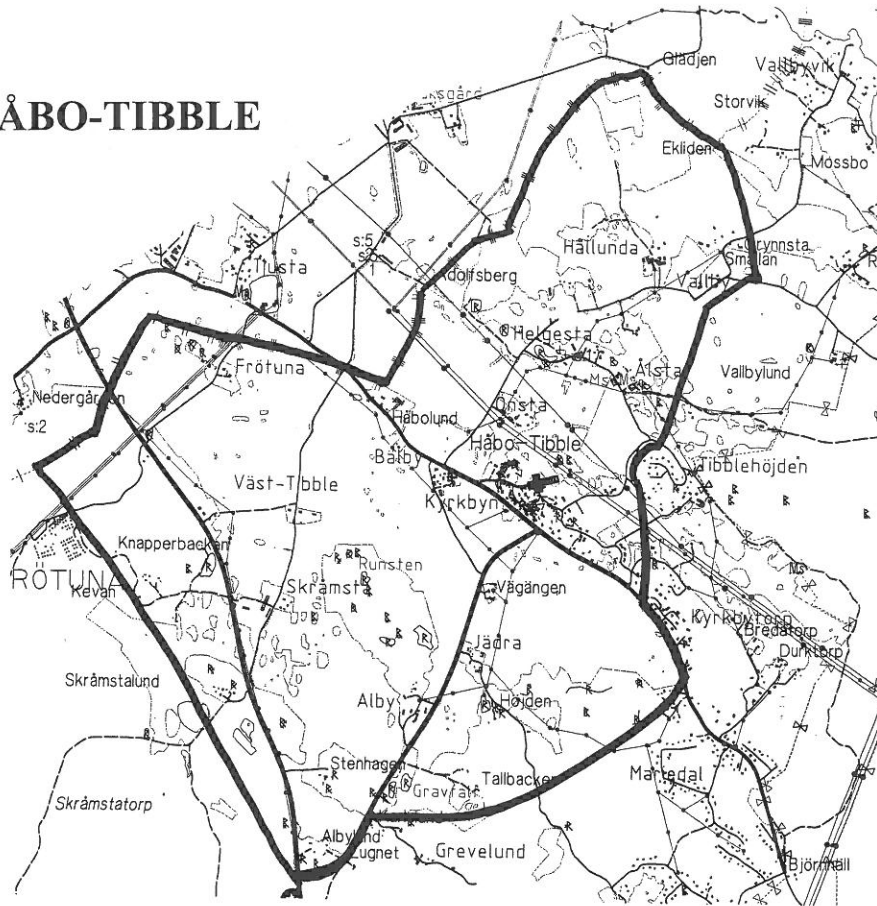
Mycket annat har hänt även senare som visar att Upplands-Bro inte låg utanför händelsernas centrum. Bland annat anlades Upplands sydligaste järnbruk på Lejondal under mitten av 1700-talet och där tillverkades plogar efter modernt holländskt mönster. Plogen användes på Lejondal redan under mitten av 1700-talet, långt innan plogen kom att användas mer allmänt i Mälardalen. Arbetarrörelsen fick ett starkt fäste i kommunen. Det var också i Upplands-Bro, på Tibble gästgiveri, som högkvarteret låg för bondeupproret 1743 kallat Stora Daldansen. Den midsommaren slog regeringen blodigt ned dalkarlarnas uppror mot Stockholm i vilket dalkarlarna hotade att ockupera staden.

förstärktes. Slutligen intogs den av Sten Sture d y som lät riva den år 1518, en handling som bidrog till Stockholms blodbad 1520.

Även under stormaktstiden - under 1600-talet - bodde och verkade här många betydande adelsläkter som tjänstgjorde i de kungliga kanslierna. De byggde sina herrgårdar efter europeiska förebilder, mycket som ett resultat av årslånga fälttåg i Europa. Gårdarnas avkastning bidrog till adelsfamiljernas överflödsliv. Arbetet utfördes av arrendebönder och i ökande utsträckning också av torpare, som avlönades genom att de fick nyttja ett arrendetorp. Längre fram i tiden utvecklas statarsystemet.

Mycket annat har hänt även senare som visar att Upplands-Bro inte låg utanför händelsernas centrum. Bland annat anlades Upplands sydligaste järnbruk på Lejondal under mitten av 1700-talet och där tillverkades plogar efter modernt holländskt mönster. Plogen användes på Lejondal redan under mitten av 1700-talet, långt innan plogen kom att användas mer allmänt i Mälardalen. Arbetarrörelsen fick ett starkt fäste i kommunen. Det var också i Upplands-Bro, på Tibble gästgiveri, som högkvarteret låg för bondeupproret 1743 kallat Stora Daldansen. Den midsommaren slog regeringen blodigt ned dalkarlarnas uppror mot Stockholm i vilket dalkarlarna hotade att ockupera staden.

Nr 3 HÅBO-TIBBLE

Karta över området.

Klockargården från tidigt 1800-tal.

Socknens f d fattigstuga.

En av kommunens två bevarade äldre brandstationer.

Helgesta kvarn är en av kommunens tre bevarade vädervärnar.

Bebyggelsen ligger ofta samlad på moränryggar som t ex Bälby.

Nr 3 HÅBO - TIBBLE

Motiv för bevarande:

Håbo-Tibble socken speglar som ingen annan del av Upplands-Bro, en bygd brukad av självägande bönder från forntiden fram till idag, en bygd som aldrig dominerats av herremän. Gårdarna, som inte är stora, ligger utspridda i landskapet på moränryggar och har vanligen ett tillhörande gårdsgravfält från järnåldern. Detta visar att gården var bebodd redan för 1000 år sedan. I Stockholmsområdet är bondbygder mer ovanliga än herrgårdsdominerade områden. Håbo-Tibble sockenkyrka är den av kommunens sex medeltida kyrkor som bäst bevarat en medeltida karaktär.

Beskrivning:

Området beskrivs även i "Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer" på sidorna 82-89. Området består av en medeltida kyrka med rester av en gammal kyrkby samt en modern kyrkby, ett 10-tal mindre ensamliggande gårdar, en väderkvarn, en f d brandstation, äldre vägsträckningar och ett stort antal fornlämningar från brons- och järnåldern. I området står även två runstenar. Landskapet sluttar mot norr vilket innebär att de högre partierna ligger i söder. Den bördiga jorden har brukats i mer än 1000 år och brukas idag av ett tiotal gårdar. Genom området löper två äldre landsvägar, dels mellan Bro och Håbo-Tibble och dels mellan Västra Ryd och Håtuna. Många småvägar är idag desamma som på Häradskartan från 1860.

Håbo-Tibbles sockenkyrka ligger på en bergsrygg med utsikt över en slätt som fortsätter in i Håtuna socken. Kyrkan, vars äldsta delar är från 1200-talet, är den kyrka i kommunen som bäst bevarat sin medeltida karaktär. Intill kyrkan finns en klockstapel från 1700-talet, socknens fattigstuga och klockargård från tidigt 1800-tal samt flera gårdsmiljöer från sekelskiftet. Bygdegården var skola före ombyggnaden 1944. På samma bergsrygg finns en av landskapsarkitekt Sven Olof Nyberg ritad modern kyrkby, vilken började uppföras 1977. Husen är vända mot solen och ligger skyddade för nordanvinden. De har ett omväxlande färg- och formspråk med en ambition att vara anpassade till naturen och människors olika behov.

Särskilt intressant är att gårdsbebyggelsen har klarat sig undan säteribildningen och herrgårdsbyggandet under 1600- och 1700-talen. Håbo-Tibble framstår idag som den del av kommunen som bäst bevarat den gamla bondbygden. Socknen har alltid dominerats av självägande bönder, vilket avspeglas i landskapet genom att gårdarna är många och ligger tätt. I övriga delar av kommunen dominerar vanligen landskapsbilden av herrgårdarna där de ligger ensamma i ett större odlingslandskap. Alla gårdar utom Håbolund, som är utflyttad från Helgesta, finns omnämnda i medeltida handlingar och hälften av gårdarna har anor från järnåldern. Gårdarna har även mer eller mindre bibehållit sina gårdskaraktärer från början av 1900-talet. Nästan samtliga huvudbyggnader är uppförda i liggande timmer under 1800-talet men har sedan renoverats eller påbyggt under tidigt 1900-tal. Mangårdsbyggnaden på Alby gård har bäst bevarat sin ålderdomliga karaktär.

På Kvarnbacken söder om Helgesta gård står en väderkvarn av holländartyp. Den flyttades hit från Stockholm 1889 och är en av kommunens tre bevarade väderkvarnar. Intill Håbolund fanns fram till 1965 en lanthandel, uppförd 1922. På andra sidan om vägen finns en av kommunens två äldre bevarade brandstationer som härbärgerade socknens brandbil under en stor del av 1900-talet.

Under 1990-talet har det tillkommit bostadshus öster om kyrkan vilka inte är anpassade till den befintliga traditionella byggnadstraditionen. Socknen i övrigt har inte förändrats mycket under 1990-talet.

Områdesavgränsning:

Ingen förändring i förhållande till avgränsningen gjord i ”Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer”.

Gällande skydd:

- Riksintresse för kulturmiljövården enligt Miljöbalken.
- Kyrka och kyrkogård enligt Kulturminneslagen.
- Detaljplan från 1987 för en del av kyrkbyn.
- Värdefull bebyggelsemiljö nr 7–9 och del av 10 enligt ÖP 2000 utställningshandling.
- Värdefulla naturområden för kommunen nr 14 och 15 enligt översiktsplanen 1990.
- Fornlämningar enligt Kulturminneslagen.
- Riksintresse för övningsfältet som i öster begränsar nybyggnation

Rekommendationer:

Syftet är att vårda och för framtiden bevara det karakteristiska för den gamla bondbygden genom att bibehålla småskaligheten i bebyggelsen och hålla den samlad på moränryggarna. Håbo-Tibble har lyckats bevara en fin kyrkomiljö, en väderkvarn, en äldre brandstation, äldre vägsträckningar och en f d lanthandelsbyggnad, vilka tillsammans med bondbygden utgör en rikhaltig och för Stockholmsregionen ovanlig kulturbygd. Den moderna kyrkbyns karaktär bör bevaras liksom den äldre gårdsbebyggelsen kring och söder om kyrkan.

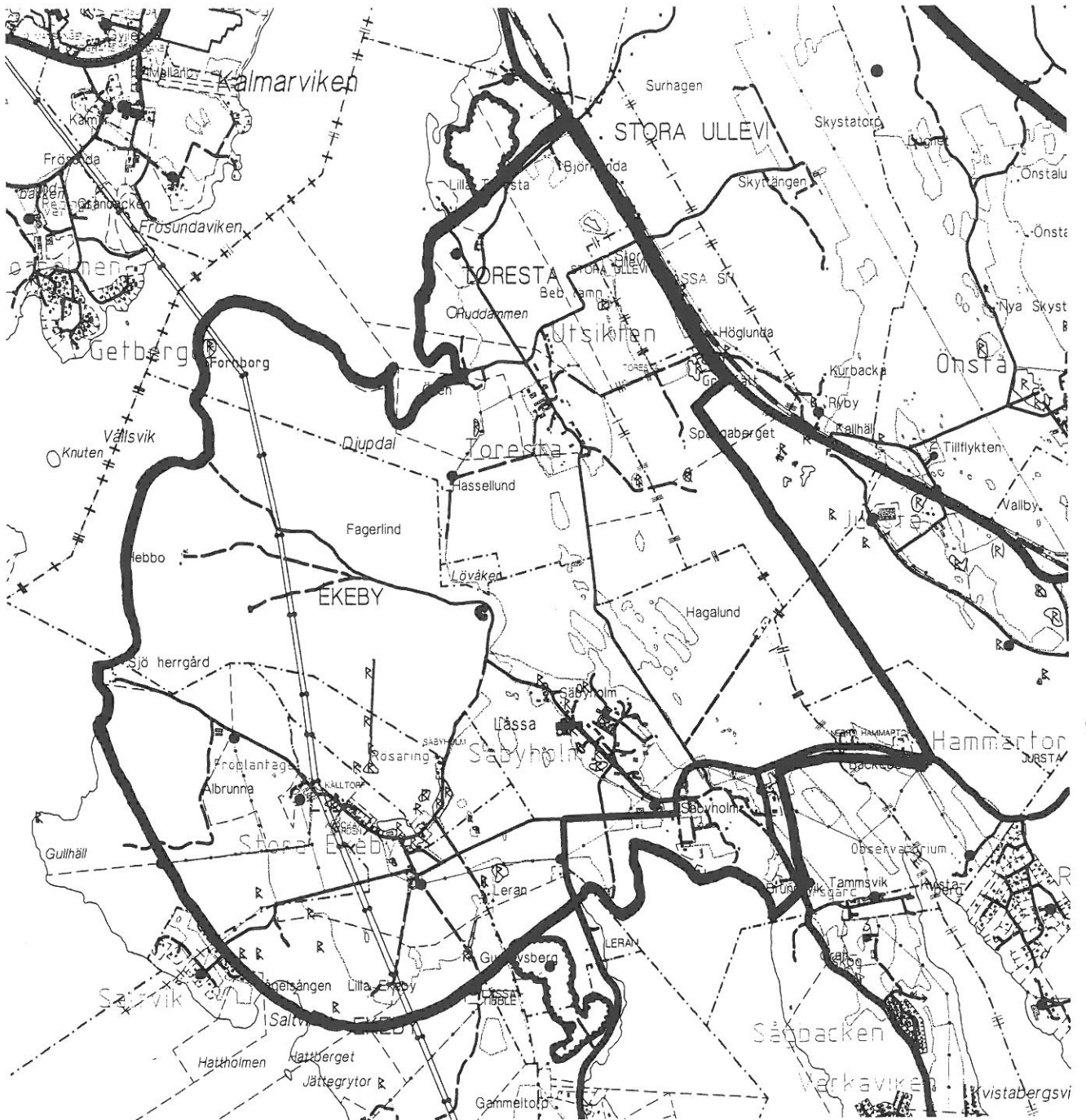
Markanvändningen i området bör i huvudsak vara inriktad på traditionell agrar verksamhet i ungefär samma omfattning som idag. Vägarnas sträckningar bör bibehållas liksom vägbeläggningen.

Nybebyggelse bör placeras intill befintlig bebyggelse på moränryggarna. Nybebyggelse liksom förändring av befintlig bebyggelse ska anpassas till befintlig helhetsmiljö vad gäller placering i landskapet, volym, material, färg och form. Detta gäller även för vår tids moderna tilläggsbyggnader såsom garage m.m.

Förslag till skydd:

- En kompletterande detaljplaneläggning av Håbo-Tibble Kyrkby bör göras när förändringsanspråk så påkallar. I övrigt krävs inget ytterligare skydd.

Nr 7 LÅSSA

Karta över Låssa riksintresse för kulturmiljövården.

På platsen för Säbyholms f d mangårdsanläggning ligger en arbetarbostad.

Ett månghundraårigt vårdträd.

Arbetarbostad på Säbyholm.

Frukträd som ingått i Säbyholms handelsträdgård.

Fönsterdetalj.

Arbetarbostad på Säbyholm.

Byggnadsdetaljer på Säbyholm

Nr 7 LÅSSA

Motiv för bevarande:

Området speglar den centrala roll som Upplands-Bro måste ha haft för Mälabygden under förhistorisk och historisk tid. Inte minst det unika fornlämningsbeståndet visar på detta. I området är bygdens långa kontinuerliga centrala roll ännu fysiskt synlig, vilket är mycket ovanligt och därför värd att slå vakt om. Kommunens förhistoria är nära sammanbunden med platsen. Det är viktigt att detta förblir synligt genom att helheten bevaras, bestående av fornlämningar, herrgårdsmiljöer, ett öppet landskap, skolmiljön, kyrkomiljön m.m.

Beskrivning av området:

Området beskrivs även i ”Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer” på sidorna 92-100. Låssa var under forntiden en centralbygd vid den viktiga forntida vattenvägen mellan Mälaren och Gamla Uppsala. På och kring åsen ligger en unik fornlämningsmiljö med kultplatsen Rösaring på åsens högsta punkt och stora gravfält som visar på en omfattande bosättning från bronsålder till vikingatid. Kultplatsen består av stora gravrösen, labyrint och en stenkantad sk processionsväg som leder rakt mot en stor gravhög.

Det öppna sammanhängande odlingslandskapet i de lägre landskapspartierna, med sina inslag av herrgårdar, har kontinuitet ner i den yngre järnåldern. Dagens stora gårdar som Toresta, Säbyholm och Stora Ekeby med tillhörande anläggningar är direkta arvtagare till de stora säterier som skapades under 1600-talet. Dessa var i sin tur ett resultat och en vidareutveckling av den forntida och medeltida stormanna maktstrukturen. Odlingslandskapets storskaliga karaktär samt gårdarnas bebyggelse, bestående av arbetarbostäder, torp samt rester efter handelsträdgårdar, hör till herrgårdskaraktären. Kulturlandskapet i sin helhet med bebyggelse, odlingsytor, vägar och fornlämningar vittnar om ett landskap som under närmare tusen år formats av storgods.

Toresta herrgård är en kulturhistoriskt mycket välbevarad herrgård med hela sin struktur i behåll, bland annat ovanligt stora timrade ekonomibyggnader, många arbetarbostäder och en stor gammal fruktträdgård med växthus. På Toresta finns idag en konferensverksamhet som är mycket väl integrerad i herrgårdsmiljön. Gårdens stora öppna åkerarealer brukas aktivt och en mindre del är planterad med energiskog. Under 1990-talet brann gårdens stora ladugård ned.

Låssas medeltida sockenkyrka vars äldsta delar är från 1200-talet har flera gravkor och på kyrkogården finns förhistoriska gravhögar. Till kyrkomiljön hör den före detta prästgården Sanda med sina småskaliga ekonomibyggnader, uppförda i fyrkant.

På Säbyholms marker ligger en välbevarad skolanläggning uppförd i jugendstil från 1910-1915, ritad av arkitekterna Ivar Tengbom och Sigge Cronstedt. Idag används skolmiljön, bestående av ett 20-tal byggnader med omgivande park, av Säbyholms Naturbruksgymnasium. Redan under 1800-talet förlorade Säbyholm sin mangårdsanläggning som låg högst upp på kullen söder skolan. Där, liksom på flera platser däromkring, byggdes under 1900-talets början stora arbetarbostäder vilka idag används för sommarboende. Vid infarten till den tydligt uppbyggda gårdsplanen står fyra månghundraåriga vårdträd som vittnar om platsens forna status.

Områdesavgränsning:

Ingen förändring i förhållande till avgränsningen gjord i ”Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer”.

Gällande skydd:

- Riksintresse för kulturmiljövården enligt Miljöbalken.
- Värdefull bebyggelsemiljö enligt översiktsplanen 1990.
- Riksintresse för naturvården.
- Strandskydd enligt Miljöbalken.
- Fornlämningar enligt Kulturminneslagen.
- Kyrka och kyrkogård enligt Kulturminneslagen.

Rekommendationer:

Syftet är att vårda och bevara helheten av området som består av herrgårdsmiljöer, en skolmiljö, en kyrkomiljö och fornlämningar som vittnar om en kontinuitet sedan forntiden. Markanvändningen bör i huvudsak vara inriktad på traditionell agrar verksamhet i ungefär samma omfattning som idag, men även utbildnings- eller konferensverksamhet i mindre skala passar in i landskapet om den idag småskaliga bebyggelsen med kringmiljö tas tillvara och om nya byggnader anpassas till herrgårdskaraktären.

Eventuella nya byggnader bör placeras intill befintlig bebyggelse. Ny bebyggelse liksom förändring av befintlig bebyggelse ska anpassas till den befintliga helhetsmiljön vad gäller placering i landskapet, volym, material, färg och form.

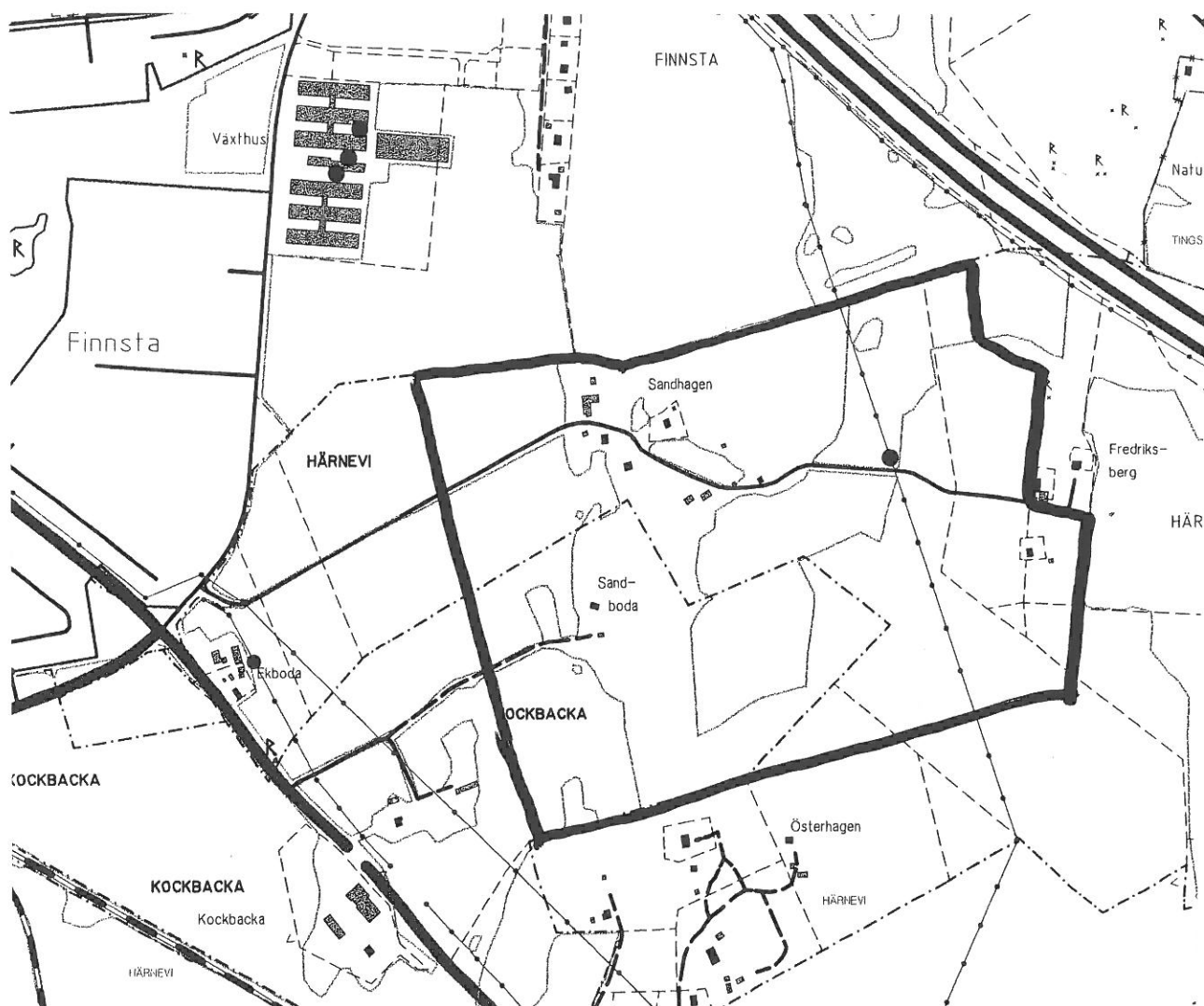
Området kring Säbyholm bör utvecklas i samklang med dess historia och med en sammanhållande tanke. Dagens sommarbebyggelse kan omvandlas till åretruntboende om byggnader och tomtmark får behålla en uttalad landsbygdskaraktär, vilket innebär bland annat att byggnaderna efter modernisering inte får likna vår tids villabebyggelse. Dagens moderna boendekrav med diverse tilläggsbyggnader som garage m.m. måste när det gäller Säbyholmsområdet lösas genom att dessa inryms i gemensamma byggnader, möjligen i f d ekonomibygnader. Vägarna måste få behålla sin karaktär av smala grusvägar och eventuell vägbelysning måste anläggas mycket pietetsfullt.

Närheten till Stockholm gör att det finns en stor efterfrågan på tomtmark och villabebyggelse i Upplands-Bro som måste tillgodoses. Ett nyplanerat bostadsområde bör ha höga arkitektoniska kvalitetskrav så att bostadsområdet i framtiden utgör en god representant för vår tids årsring inom riksintresset för kulturmiljövården. Bebyggelsen ska vara varierad och placeringen efterlikna en traditionell byenhet.

Förslag till skydd:

- Områdesbestämmelser enligt Plan- och bygglagen för Säbyholmskolan med närmiljö.

Nr 13 STORA SANDHAGEN

Karta över Stora Sandhagens område

Stora Sandhagen från sydväst.

Stora Sandhagen från söder med trädgård.

Stora Sandhagens ekonomibyggnader.

Lilla Sandhagen.

Torpet Svartkärr.

Torpet Sandboda.

Nr 13 STORA SANDHAGEN

Motiv för bevarande:

Stora Sandhagen är den enda mellanstora gård i närheten av Bro samhälle som bevarat sin sekelskifteskaraktär med byggnader, åkrar och utmark. Även de intilliggande torpen och den f.d. småskolan har sin ursprungliga karaktär i behåll och därför utgör gården tillsammans med torpen och småskolan en sammanhängande miljö. Just genom att det inte har tillkommit nya byggnader i området under drygt ett halvsekel får man som besökare en känsla av svunnen tid. Närheten till samhället Bro ger ett extra pedagogiskt värde, eftersom invånarna i Bro lättare kan uppleva sin hemtrakts historia.

Beskrivning:

Området beskrivs även i ”Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer” på sidorna 107-108. Stora Sandhagens gårdsmiljö är ett typiskt exempel på en mellanstor gård, som fram till mitten av 1900-talet ännu var mycket vanlig i Upplands-Bro. Gårdens byggnader består av en äldre mangårdsbyggnad i form av en stor parstuga från mitten av 1800-talet, en nyare mangårdsbyggnad uppförd 1924 samt ekonomibyggnader från början av 1900-talet. Intilliggande åkermark brukas än idag. Under tidigt 1900-tal styckades Lilla Sandhagen av från gården för sommarboende, men ursprungligen hade byggnaden omkring 1870 uppförts som småskola. Torpen Sandboda, Sandaberg och Svartkärret i skogsmarken strax öster om gården har väl bibehållen torpkaraktär.

Områdesavgränsning: Området utökas i förhållande till avgränsningen gjord i ”Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer”.

Gällande skydd:

- Inga.

Rekommendationer:

Syftet är att skydda och bevara en karaktäristisk landsbygdsmiljö från sekelskiftet. Önskvärt vore att marken även i framtiden nyttjades för verksamheter med agrar inriktning. Tillsammans med den omkringliggande skogsmarken kan området bli ett omtyckt rekreationsområde för invånarna i Bro.

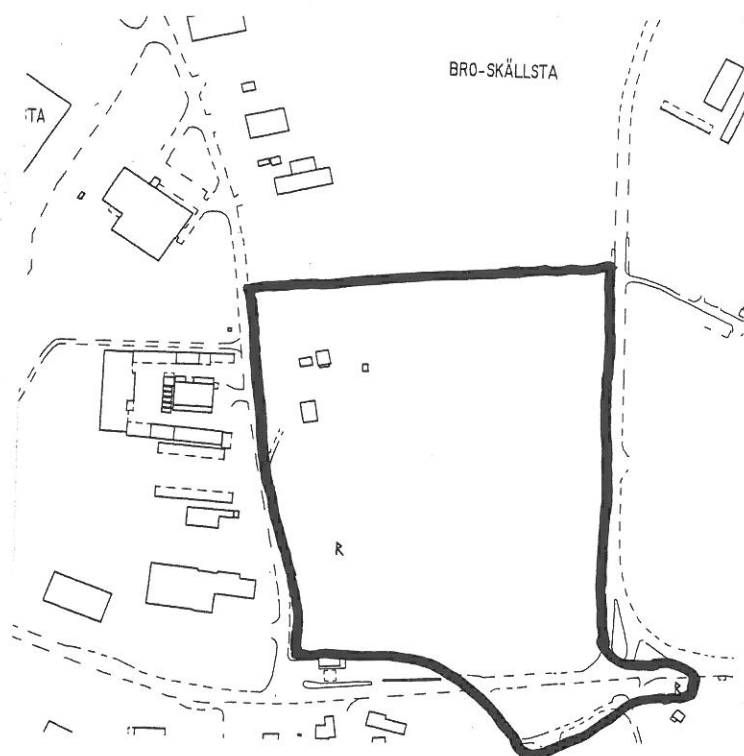
Byggnaderna kan användas till bostadsändamål eller för olika verksamheter som kafé, skola, föreningsliv eller liknande. Vid ändrad användning av byggnaderna är det dock viktigt att deras karaktär bevaras och att komplementbyggnader anpassas till den traditionella byggnadsstilen.

Eventuella nya byggnader ska placeras intill befintlig bebyggelse. Nybebyggelse liksom förändring av befintlig bebyggelse ska anpassas till befintlig helhetsmiljö vad gäller placering i landskapet, volym, material, färg och form. Detta gäller även för moderna tilläggsbyggnader som garage m.m.

Förslag till skydd:

- Varsamhetsbestämmelser ska inarbetas i samband med att området planläggs för bostadsändamål.

Nr 14 SKÄLLSTA GRAVFÄLT OCH GÅRD

Karta över området.

Kommunens enda kvarvarande stenalvsbro.

Skällsta gårds mangårdsbyggnad.

Bodar vid Skällsta.

Nr 14 SKÄLLSTA GRAVFÄLT OCH GÅRD

Motiv för bevarande:

De sista, sammanhållna resterna av en försvunnen bebyggelsemiljö med anor från minst järnålder och delar av en vägmiljö med anknytning till ett forntida vägnät. Här finns ett tydligt samband mellan en forntida vägmiljö bestående av en runsten, ett forntida gravfält (dessa låg synliga från land- eller vattenvägar), ett forntida gårdsnamn och resterna efter kommunens enda kvarvarande stenvalvsbro. Gamla vägmiljöer är ett mycket typiskt inslag i Upplands-Bros mångtusenåriga historia.

Beskrivning:

Järnåldersgravfältet med ett 60-tal gravar, en skärvstenshög och två skålgropslokaler beskrivs i "Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer" på sidorna 108-109. Strax norr om gravfältet ligger Skällsta mangårdsbyggnad, ombyggd på 1900-talet, samt två timrade bodar. Namnet Skällsta är ett typiskt gårdsnamn från järnåldern och gravfältet hör ihop med gårdsbebyggelsen. Öster om gårdsmiljön och gravfältet ligger en dalsänka som under bronsåldern utgjorde en smal vik. Under järnåldern och medeltiden var det ett smalt vattendrag som troligtvis utnyttjades för gårdens tunga transporter. Den forntida gårdens boplatsläge har grävts ut arkeologiskt och låg i nuvarande industriområde.

Vid den nuvarande busshållplatsen Härnevistigen står en runsten med ett vackert ristat rundjurshuvud. Intill bron fanns det tidigare ytterligare en runsten som i början av 1900-talet flyttades till Bro prästgård. Runstenarna indikerar att platsen redan under forntiden var livligt trafikerad eftersom runstenar gärna restes där de var väl synliga för många förbipasserande. Idag leds vattnet genom en trumma förbi stenvalvsbron som håller på att rasa. Runstenen liksom stenvalvsbron är fornlämningar som tillhör en äldre numera mycket omrörd vägmiljö.

Områdesavgränsning:

Området utökas i förhållande till avgränsningen gjord i "Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer".

Gällande skydd:

- Detaljplan.
- Fornlämningar enligt Kulturminneslagen.

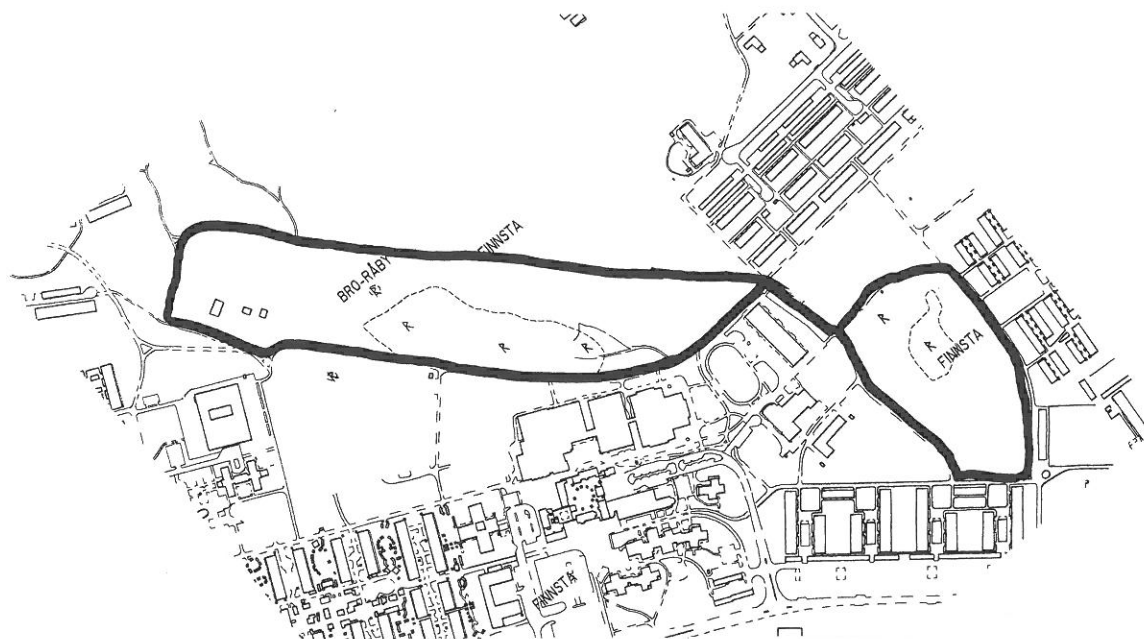
Rekommendationer:

Gravfältet bör skötas enligt skötselplan från läns museet och gårdsbebyggelsen med gårdsmiljön bör bevaras i nuvarande skick. Byggnaderna kan i framtiden användas för boende eller exempelvis föreningsverksamhet. Gårdsbyggnaderna får exteriört inte förvanskas eller få tilläggsbyggnader som inte passar in i en äldre gårdsmiljö. Miljön runt runstenen och stenvalvsbron bör rustas upp och vårdas så att inslagen blir lättare att upptäcka. Området bör förses med informationstavlor för att sammanhangen ska bli tydliga.

Förslag till skydd:

- Varsamhetsbestämmelser bör övervägas när ny planläggning blir aktuell.

Nr 15 RÅBY - FINSTA

Karta över området.

Råby gård.

Lämningar efter Finsta gård.

Fruktträd som tillhört Finsta gård.

Nr 15 RÅBY - FINSTA

Motiv för bevarande:

För att kunna visa på gårdarna Råbys och Finstas förhistoriska framväxt och områdets oavbrutna odlingskontinuitet. De kvarvarande resterna är den pedagogiska länken till bostadsområdena Råbys och Finstas historia. Områdets kulturhistoriska värde ska ses i ett lokalt perspektiv.

Beskrivning:

Området beskrivs även i "Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer" på sidorna 109-110. I området ligger Bros näst största järnåldersgravfält med 70-talet gravar och nordväst om gravfältet finns Råby gårds byggnader. Bostadshuset uppfördes under 1800-talet men byggdes om kraftigt på 1940-talet. Intill ligger en äldre bod och rester efter en ladugård. Kring byggnaderna finns lämningar efter en trädgård. Där Finsta gård har legat syns idag tydliga terrasseringsar, husgrundsrester och en vegetation som skvallrar om gårdens tidigare existens. Den gamla gårdstomten klassas som fornlämning. Inte långt därifrån står en runsten, sannolikt rest av en forntida ägare till Finsta. Runsten stod ca 500 meter närmare Lejondal innan den flyttades under 1960- eller 1970-talet. Stora delar av tätorten Bro byggdes på mark som tillhörde gårdarna Råby och Finsta. Numera ligger det skolbyggnader alldeles intill miljöerna.

Områdesavgränsning:

Områdets avgränsning utökas i förhållande till den avgränsning som gjordes i "Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer".

Gällande skydd:

- Detaljplan för parkändamål (järnåldersgravfältet).
- Fornlämningar enligt Kulturminneslagen.

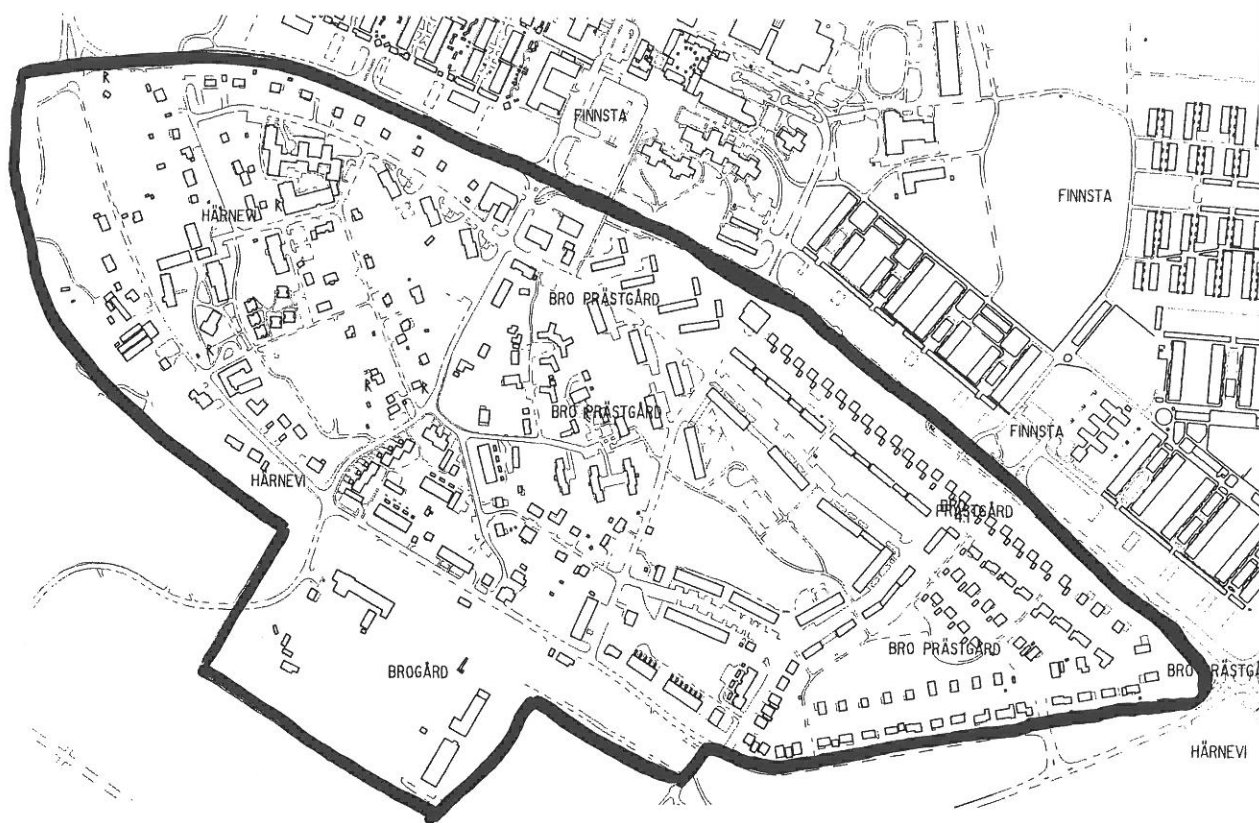
Rekommendationer:

Markanvändningen bör inte förändras nämnvärt. Råby gårds byggnader kan i framtiden användas för boende eller för föreningsverksamhet eller i skolverksamheten. Råby gårdsmiljö bör bevaras som en sammanhållen fastighet. Lämningarna efter Finsta gård bör skötas som parkmark. Gravfältet med omkringliggande fornlämningsområde samt runstenen bör skötas enligt skötselplan från länsmuseet. Informationstavlor som berättar om platsens historia vore lämpligt och en "kulturstig" skulle kunna sammanställas i samarbete med länsmuseet.

Förslag till skydd:

- Inga ytterligare skydd.

Nr 17 BRO STATIONSSAMHÄLLE OCH HÄRNEVI

Karta över området.

Bro gamla stationshus.

Byggmästare Axel Anderssons verkstad.

Viktor Jonssons affär uppförd på 1910-talet.

En av grammfonfabrikens arbetarbostäder från 1940-talet.

Välbevarad bostadsbebyggelse från 1960-talet utmed Snickarvägen.

Nr 17 BRO STATIONSSAMHÄLLE OCH HÄRNEVI

Motiv för bevarande:

De utspridda resterna av det tidiga stationssamhällets byggnader är viktiga för förståelsen av tätortens historia liksom för omvandlingen från lokalsamhälle till pendelförort. Den välbevarade samlade bebyggelsen bestående av flerfamiljshus, villor och radhus från 1950- och 1960-talen är speciellt värdefull och är ett skolexempel på den tidens framtidstro.

Beskrivning av området:

Området kring stationen är inte tidigare beskrivet i "Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer" men det är däremot den gamla skolmiljön, ålderdomshemmet och flerbostadshuset från 50-talets början (sidorna 110-111). Området innehåller ett stort antal bevarade byggnader från stationssamhällets tid, en tid då invånarna i Bro bodde och arbetade i den egna bygden. Kommunen fortsatte under 1950- och 1960-talen att bebygga området söder om Enköpingsvägen med ett stort antal flerfamiljshus, villor och radhus, vilka till mycket stor del är bevarade i ett ursprungsskick. Den stora förändringen i Bro inträffade i och med utbyggnaden av miljonprogrammet under 1970-talet, men denna bebyggelse ligger norr om Enköpingsvägen. Inom södra Broområdet finns förutom nedan omnämnda byggnader ett mindre antal bostadshus uppförda under 1980- och 1990-talen.

Stationen Bro anlades 1876 mitt i den då stora byn Härnevi som bestod av nio gårdar och en prästgård. Byns jord skiftades först 1910. Stationshuset är välbevarat liksom det gamla stationsmagasinet ca 100 meter väster därom. Grusplanen intill stationshuset var en gång en trädgård.

Den enda kvarvarande byggnaden från de nio gårdarna i byn Härnevi är en liten timrad stuga kallad Klint. Den användes som bostad åt äldre och är nu hembygdsgrd för Bro hembygdsförening. Andra bevarade byggnader från 1800-talet är den gamla prästgården, "Fagerlindska huset" och Härneviskolan. Prästgården nyuppfördes efter en brand 1890 efter ritningar av arkitekt Holmgren som även ritat Brogårds huvudbyggnad. Gamla prästgården används idag till kyrklig verksamhet. Härneviskolan har en statlig skolbyggnad från 1894, en välbevarad mindre skolbyggnad från 1914 samt tidstypiska byggnader från 1950- och 1960-talen. Härneviskolan betjänade hela Bro fram till 1970.

Bredvid stationshuset ligger flera byggnader som har bevarat sin äldre karaktär. Närmast ligger Viktor Jonssons affär, uppförd på 1910-talet, med en magasinsbyggnad. Affären lades ned 1973 och är idag bostad. Mitt emot ligger den gamla posten i funkisstil. Längre upp i backen finns det gamla bageriet och lite längre bort det gamla caféet och den gamla järnaffären. Dagens pizzeria, som ligger i en byggnad vid järnvägspåret, var tidigare affär. De senare nämnda byggnaderna är delvis ganska förändrade. I området ligger även flera villor och bostadshus i välbevarat skick såsom exempelvis f d byggmästare Axel Anderssons, åkare Ströms, skollärare Hedins och Blomkvists hus. Det sistnämnda uppfört 1915 tack vare egnahemsrörelsens förmånliga lånemöjligheter vid sekelskiftet.

I västra delen av området ligger Upplands-Bros första kommunhus, ålderdomshemmet Norrgården och kommunens första flerbostadshus, alla med välbevarad 50-talskaraktär. Kommunhuset byggdes av Bro och Låssa kommuner år 1951, året innan Upplands-Bro kommun bildades. Det har senare byggts till och efter 1971 fått annan användning. Norrgården används än idag av äldrevården. Ytterligare ett f d pensionärshem från 1950-talet, uppfört i gult tegel, finns i områdets västra del. Mitt emot det gamla kommunhuset ligger den

gamla bastun med senare påbyggd brandstation. Bastun som uppfördes under 1940-talet användes mycket under andra världskriget och många år därefter.

På andra sidan järnvägen ligger byggnader som inrymt två viktiga arbetsplatser under stationssamhällets tid nämligen mejeriet och konservfabriken. Andelsmejeriet uppfördes vid sekelskiftet av småbrukarna i Bro, nära järnvägen för den snabba transportmöjligheten till Stockholm. Efter ca 40 år lades mejeriet ned och en grammofonfabrik som tillverkade grammofonskivor flyttade in i byggnaderna. I folkmun kallades fabriken för ”grammofon”. Grammofonfabrikens arbetare fick under 1940-talet nyuppförda bostäder, små hus med trädgård som ligger strax norr om Härneviskolan. Enstaka hus finns bevarade i ursprungligt skick. Konservfabriken byggdes under 1950-talet och i lokalerna finns idag en grupp småföretagare. Dessa byggnader har förändrats mer än grammofonfabriken som än idag inrymmer en mindre verksamhet kallad Audiodisc, som drivs av sonen.

Under 1950- och 1960-talen uppfördes många flerfamiljshus, villor och radhus i området, framförallt i den östra delen utefter Lantmätarvägen, Snickarvägen och Målarvägen, Murarvägen har bebyggelsen till stora delar en bevarad ursprungskaraktär. Där finns mycket enhetliga och sammanhållna miljöer. Kvarteren kring den öppna parken har nyligen erhållit en ny fasadbeklädnad som inte stämmer överens med byggnadernas karaktär.

Områdesavgränsning:

Stor utökning av området i förhållande till avgränsningen gjord i ”Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer”.

Gällande skydd:

- Detaljplan.
- Fornlämningar enligt Kulturminneslagen (runstenar).

Rekommendationer:

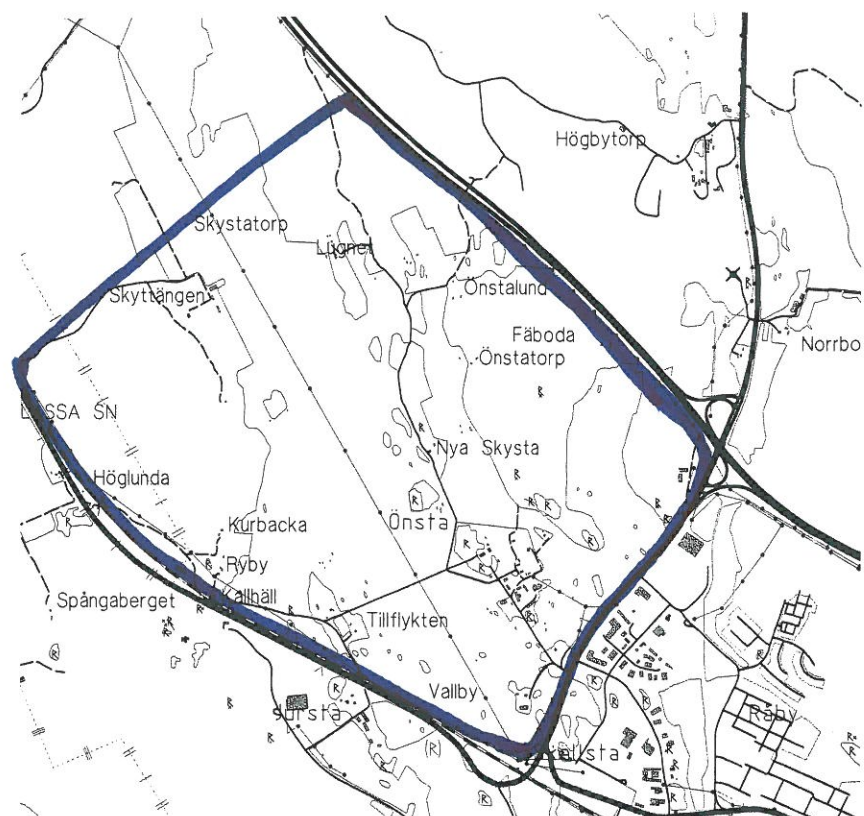
Syftet är att vårda och bevara de äldre miljöerna med sina byggnader. Alla affärsbyggnader utom en, som idag är pizzeria, används som bostäder och den ändrade användningen är naturlig för vår tid. Dock kan byggnadernas exteriör och tomternas utformning vad gäller infarter, grusgårdar, träd och buskar få behålla den äldre karaktären. Likaså bör inte det gamla vägnätet förändras utan möjligen återställas så att det lilla stationssamhällets struktur bevaras. Bebyggelsen i södra Bro visar tydligt upp bebyggelseutvecklingen under 1900-talet med olika ”årsringar”.

Ny bebyggelse bör vara av en karaktär som passar in i det lilla stationssamhället och inte placeras tätt eller för nära vägarna. Området bör i framtiden få en luftig bebyggelsespridning med rik växtlighet.

Förslag till skydd:

- Varsamhetsbestämmelser bör övervägas vid ny planläggning.

Nr 19 ÖNSTA

Karta över området.

Torpet Lugnet.

Önsta gårds huvudbyggnad i gustaviansk stil.

F d förvaltarbostaden som ligger intill huvudbyggnaden.

Två flygelbyggnader till en tidigare herrgårdsanläggning från sent 1700-tal.

Ekonomibyggnader till Önsta gård.

Torpstugan på Skystatorp.

Ekonomibyggnader på Skystatorp.

Nr 19 ÖNSTA

Motiv för bevarande:

Önsta är en välbevarad mindre herrgårdsmiljö från 1800-talet med tidstypiska ekonomibyggnader och med kommunens bäst samlade bevarade torpmiljöer. Dessa torpmiljöer, som kulturmiljömässigt står sig gott i ett riks- och länsperspektiv, berättar en "socialhistoria" som var så vanlig fram till 1940-talet. Speciellt på torpet Lugnet kan man lätt uppleva det förflutna tack vare den bevarade ursprungligheten både i fråga om bebyggelse och omgivande mark. Området är värdefullt från såväl kulturmiljö- som naturvårdssynpunkt.

Beskrivning:

Området beskrivs även i "Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer" på sidorna 112-117. Önsta gård är en välbevarad mindre herrgårdsmiljö från 1800-talet med trädgård, park, alléer, magasin och tidstypiska ekonomibyggnader. Flertalet ekonomibyggnader är från 1800-talets andra hälft. Huvudbyggnaden i gustaviansk stil och det gamla magasinet är sannolikt från första hälften av 1800-talet. Intill dem finns en f d förvaltarbostad, tidigare sannolikt ett mejeri, en visthusbod med mangelbod och en vedbod med torrdass och garage. Herrgårdsdasset med sina fyra hål och breda golvplankor är ett välbevarat exempel i sitt slag. En tidigare herrgårdsanläggning fanns 200 meter öster om Önstas nuvarande huvudbyggnad. Av den finns idag två flygelbyggnader bevarade, numera kraftigt renoverade, och mellan dem en husgrund efter mangårdsbyggnaden.

Ekonomibyggnaderna omfattar bl.a. ladugård, stall, delar av ett oxstall, loge samt trädgårdsmästarbostad och förmansbostad från 1800-talet. Ladugården är ombyggd under mitten av 1900-talet och flera arbetarbostäder är uppförda under 1900-talet.

Odlingslandskapet består både av stora åkerskiften och mindre, flikiga åkrar. Åkermarkerna brukas aktivt än idag. På en åkerholme nordväst om herrgården finns synliga lämningar efter byn Skysta, som under slutet av 1700-talet införlivades med Önsta gård. På åkerholmen fanns ännu under 1860-talet två bostadshus och en vinddriven såg.

Till gården hör flera torp. Norr om gårdsbebyggelsen finns fem välbevarade torpmiljöer utspridda i ett småskaligt odlingslandskap vid randen av ett större skogsområde. De fem f d torpen används numera som sommarbostäder. Torparstugorna är rödfärgade eller reveterade med vit puts och har varsin liten trädgård. Torpet Lugnet, som är det bäst bevarade torpet, ligger i skogsbrynet på en gräsbevuxen stenig bergsrygg med gamla fruktträd, syrener och med utsikt över åkerjorden. De övriga torpen är Skystatorp, Önstalund, Önstatorp och Fäboda. Torparstugorna är uppförda under 1800-talet och intill dem finns bevarade uthus (en del i timmer), jordkällare och brunnar. Exakt hur gamla torpen är vet vi inte men de finns omnämnda i en köpehandling över Önsta från 1822. Många av Upplands-Bros övriga torp har förlorat sina timmeruthus vilket innebär att den ålderdomliga prägel gått förlorad.

Att gården har anor från forntiden framgår, förutom av namnet, av det stora antalet fornlämningar som finns på gårdens marker. Området har även en från forntiden obruten odlingskontinuitet. På Önsta finns ca 170 synliga gravar från järnåldern i fyra olika järnåldersgravfält. Där finns skålgropar och äldre stenhägnader som brukar dateras till bronsålder/äldre järnålder. En vikingatida silverskatt påträffades vid grundgrävning av en ladugård. En runsten står intill en äldre väg och på runstenen lät herrskapsfolket under 1000-talet rista "Gyrid och Sigvard och Sigfast reste stenen efter Vifast, sin fader". Runstenar restes

gärna synligt intill forntida vägar eller vattendrag, vilket innebär att vägsträckan sannolikt är från vikingatiden. Runstenen står nämligen på ursprunglig plats.

Under 1990-talet har endast området intill Enköpingsvägen förändrats. Där har den nya järnvägen dragits fram. Den gamla 1600-talsvägen mellan Stockholm och Bergslagen, vars sträckning sannolikt är från forntiden, har skurits av till korta avklippta vägslingor. Torpen Höglunda och Utterbo har rivits. En av kommunens tidigaste skolbyggnader, Tåtorp, har monterats ned för att återuppsättas på en annan plats. Milstolpar från 1700- och 1800-talen har flyttats.

Från 1994 finns en bebyggelse- och trädgårdsinventering av torpen: Torpen på Önsta, rapport 1994:7 gjord av Stockholms läns museum. Under år 2000 har Länsstyrelsen i Stockholm tagit fram en kartstudie över gården med hjälp av ett historiskt kartöverlägg med storskifteskartan från 1782 som underlag. Där kan man utläsa att det än idag finns många komponenter bevarade från 1700-talets landskap. Stockholms länsstyrelse, Kulturmiljöenheten, beteckning 2021-00-45168.

Områdesavgränsning:

En minskning av området, på grund av järnvägsbygget, i förhållande till avgränsningen gjord i ”Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer”.

Gällande skydd:

- Värdefull bebyggelsemiljö enligt översiktsplanen 1990.
- Värdefullt naturområde för kommunen nr 22 enligt översiktsplanen 1990.
- Fornlämningar enligt Kulturminneslagen.

Rekommendationer:

Syftet är att vårda och bibehålla de höga natur- och kulturvärdena i området. Det natursköna kulturlandskapet består framförallt av en väl bibehållen mindre herrgårdsanläggning och mycket välbevarade torpmiljöer. Området lämpar sig som friluft- och rekreationsområde med förslagsvis iordningställda natur- och kulturstigarna. Torpen har byggnads- och trädgårdsinventerats av läns museet.

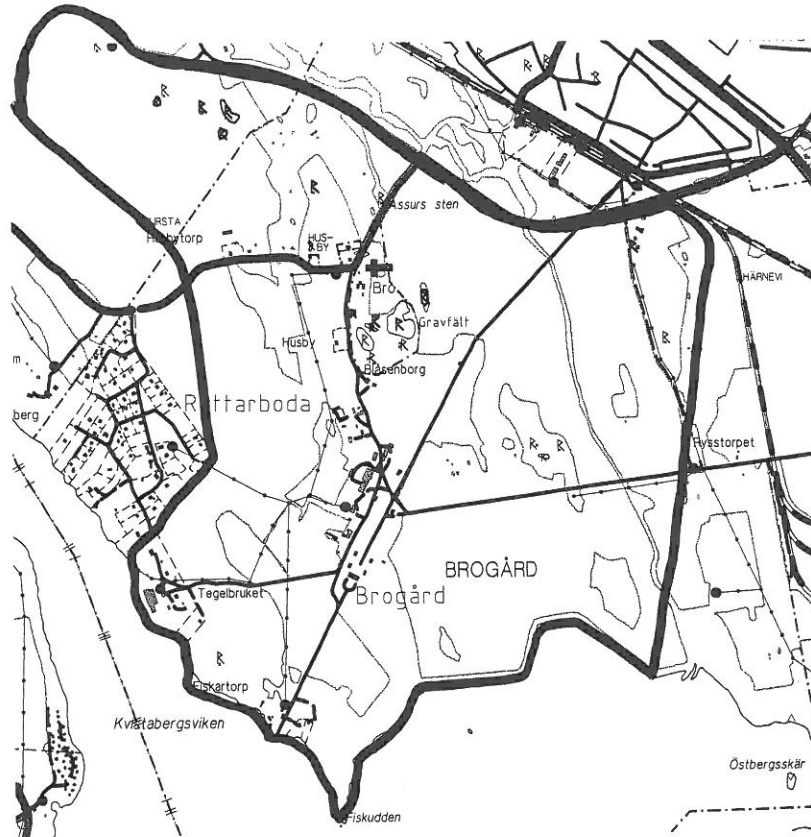
För att bibehålla de höga kulturhistoriska värdena i området vore det önskvärt att markanvändningen i huvudsak inriktas på traditionell agrar verksamhet i ungefär samma omfattning som idag.

Eventuell ny bebyggelse placeras intill befintlig bebyggelse. Nybebyggelse liksom förändring av befintlig bebyggelse ska anpassas till befintlig helhetsmiljö vad gäller placering i landskapet, volym, material, färg och form. Detta gäller även för vår tids moderna tillägsbyggnader såsom garage m.m.

Förslag till skydd:

- Varsamhetsbestämmelser bör övervägas i detaljplan om ändrad användning av området skulle komma ifråga.

Nr 20 BRO KYRKA - BROGÅRD

Karta över området.

Ekonomibyggnader vid Fiskartorp.

Maskinhuset med arbetarbostad för tre familjer vid Bro tegelbruk.

Arbetarbostad vid tegelbruket.

Nr 20 BRO KYRKA - BROGÅRD

Motiv för bevarande:

Området speglar bygdens centrum som kontinuerligt funnits här från järnåldern och in i 1900-talet. Det är en unik kulturmiljö, även ur ett riksperspektiv, som består av storskaliga fornlämningar, en tidig medeltida kyrka och herrgården Brogård. Brogård är ett storgods med typiska karaktärsdrag för Mälarenregionen och är kulturhistoriskt mycket välbevarat om än delvis förfallet. Bebyggelsen på Brogård har inte nämnvärt moderniserats under de senaste 30 åren. Gården har än idag ett aktivt jordbruk. Fiskartorp är en kulturhistoriskt välbevarad torpmiljö invid kommunens förmodligen en gång viktigaste och mest trafikerade ångbåtsbrygga. Fiskartorp utgör ett sista minne av ett tidigare bärande kommunikationssystem. Vid Brogård finns ovanligt väl bevarad tegelbruksbebyggelse.

Beskrivning:

Området beskrivs i "Upplands-Bro - kulturhistoriska miljöer" på sidorna 118-123.

Området är en centralbygd med bruks- och bosättningskontinuitet genom förhistorisk och historisk tid.

Idag präglas Brogårdskomplexet av anläggningar från sent 1800-tal och den agrara revolutionen, då gården faktiskt inte förändrats mycket i modern tid. Brogård säteri, som bildades vid mitten av 1500-talet, har idag en huvudbyggnad från 1888, fyra 1700-tals flyglar, park, trädgård, långa alléer, en mängd ekonomibygnader, arbetarbostäder och torp, bevarad bebyggelse vid ångbåtsbrygga samt ett tegelbruk som varit i drift fram till 1966. Där finns oförvanskade statar- och lantarbetarbostäder och stora välbyggda ekonomibygnader. Idag står en del äldre bostadshus obebodda och förfaller medan andra används som sommarbostäder. Åkerlandskapet som är storskaligt har delvis skapats genom invallningar på 1940-talet. Dagens vägar stämmer väl överens med äldre kartors vägsträckningar.

Den idag övergivna byn Husby var under 1500-talet kommunens största by, bestående av åtta gårdar och åtta torp. Mer sentida husgrunder är än idag synliga sydväst om kyrkan. Husby by var en vikingatida stormannagård som manifesterades med stora gravhögar, gravfält med stort antal gravar och en konstfull och innehållsrik runsten. Det äldsta belägget för ortsnamnet Bro finns i runristningen på Assurstenen. Assur var en vikingatida storman/hövding och ligger sannolikt begravd i en av de stora gravhögarna. Under medeltiden övertogs byn av kungamakten och blev kungsgård. Mycket tidigt efter kristendomens införande i Mälardalen byggdes en stenkyrka som kan ha varit den första i Upplands-Bro. Bro kyrka har bevarade delar från 1100-talet. Brobygdens centrum låg kvar här fram till omkring sekelskiftet 1900 då järnvägens betydelse ökade. Namnet Bro har fått ge namn åt både socken, härad, stationssamhälle och storkommun.

Bryggan vid Fiskartorp var sannolikt traktens viktigaste och mest trafikerade ångbåtsbrygga. Härifrån sändes mängder av trädgårdsprodukter till Stockholm och hit tog sig de flesta statare/lantarbetare som kom eller lämnade någon av de många herrgårdarna. Möjligen har ingen plats i länet trampats av fler lantarbetare. Fiskartorp var ursprungligen ett torp knutet till fiske och sjöfart men under 1800-talet fanns där även en handelsbod. Under senare tid har bebyggelsen använts till sommarboende och delvis stått obebodd.

Områdesavgränsning:

Ingen förändring i förhållande till avgränsningen gjord i ”Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer”.

Gällande skydd:

- Riksintresse för kulturmiljövården enligt Miljöbalken.
- Värdefull bebyggelsemiljö enligt översiktsplanen 1990.
- Fornlämningar enligt Kulturminneslagen.
- Kyrka och kyrkogård enligt Kulturminneslagen.
- Strandskydd enligt Miljöbalken.
- Strandområdet öster om Fiskartorp, kallat Broängarna, är värdefullt naturområde i kommunens översiktsplan.

Rekommendationer:

Syftet är att vårda och bevara den mycket välbevarade och ur riksperspektiv unika kulturmiljön, vilken omfattar även det stora öppna åkerlandskapet.

Brogårds framtida utveckling bör hållas samman under en ägare/förvaltning som det gjort under århundraden. Gårdens olika verksamheter kan då även i framtiden uppfattas tillhöra en större enhet. Att stycka området i flera självständiga fastigheter kan förstöra den månghundraåriga kontinuiteten och helhetskänslan och önskvärt är att den huvudsakliga markanvändningen på Brogård även i framtiden ska vara inriktad på agrar verksamhet. De stora fornlämningsrika områdena bör hållas tillgängliga för allmänheten och gärna vårdas med betande djur.

Eventuella nya byggnader bör placeras intill befintlig bebyggelse och anpassas till den befintliga helhetsmiljön vad gäller lokalisering i landskapet, volym, material, färg och form. Eventuella tilläggsbyggnader, som garage och förråd, måste anpassas till den befintliga herrgårdsstrukturen. På Brogård skulle konferens- eller turistverksamhet passa liksom en verksamhet med intensifierad agrar utveckling.

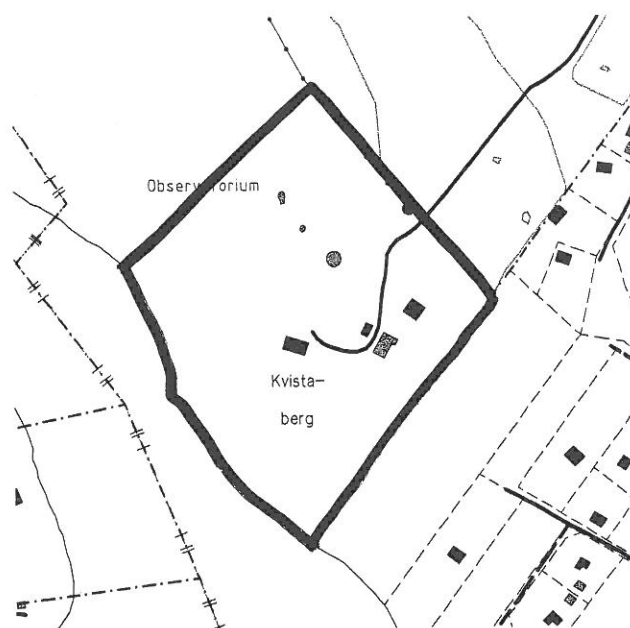
I det nedlagda tegelbruksområdet kunde t.ex. verksamheter med anknytning till lera åter etableras, om intresse finns. Befintliga byggnader bör rustas så att karaktären inte förändras. Inte heller markområdet i sin helhet bör förvanskas. Eventuella nya byggnader ska anpassas till den befintliga helhetsmiljön. Att omvandla området till ett rent bostadsområde förändrar områdets användarkontinuitet och därmed de kulturhistoriska värdena.

Byggnaderna vid Fiskartorp är i dåligt skick och måste inom en snar framtid rustas varsamt. Fiskartorpet och Fiskarudden är en naturskön plats som bör vara tillgänglig för kommunens invånare och andra, gärna med anknytning till fågelskyddsområdet med Broängarna.

Förslag till skydd:

- Kulturresevat eller byggnadsminne. (Prövning pågår för byggnadsminne).
- Områdesbestämmelser enligt Plan- och bygglagen för Brogård med närmiljö.

Nr 21 KVISTABERG

Karta över området.

Observatorierna vid Kvistaberg.

Observatorierna vid Kvistaberg.

Nr 21 KVISTABERG

Motiv för bevarande:

Kvistaberg är det äldsta observatoriet med en aktiv forskningsmiljö i Stockholms län. Kvistaberg speglar tydligt tiden i början av 1900-talet då astronomens kunskaper utvecklades snabbt och en stor allmänhet intresserade sig för de nya upptäckterna. För kommunen är det en tillgång med en så anrik forskarmiljö.

Beskrivning:

Områdets kulturmiljö beskrivs utförligt i "Upplands-Bro, Kulturhistoriska miljöer" på sidorna 123-124. I starkt kuperad skogbevuxen terräng ligger tre observatorier, ett byggt 1918, ett från 1955 och ett invigt 1964. Intill observatorierna ligger även två bostadshus och tre uthus. Huvudbyggnaden uppfördes 1909 av Nils Tamm, uppvuxen på Säbyholm. År 1944 donerades Kvistaberg till Uppsala universitet som sedan 1964 använt platsen för forskningsverksamhet. Huvudbyggnaden är ombyggd till institutionsbyggnad.

Gällande skydd:

- Värdefull bebyggelsemiljö enligt översiktsplan 1990.

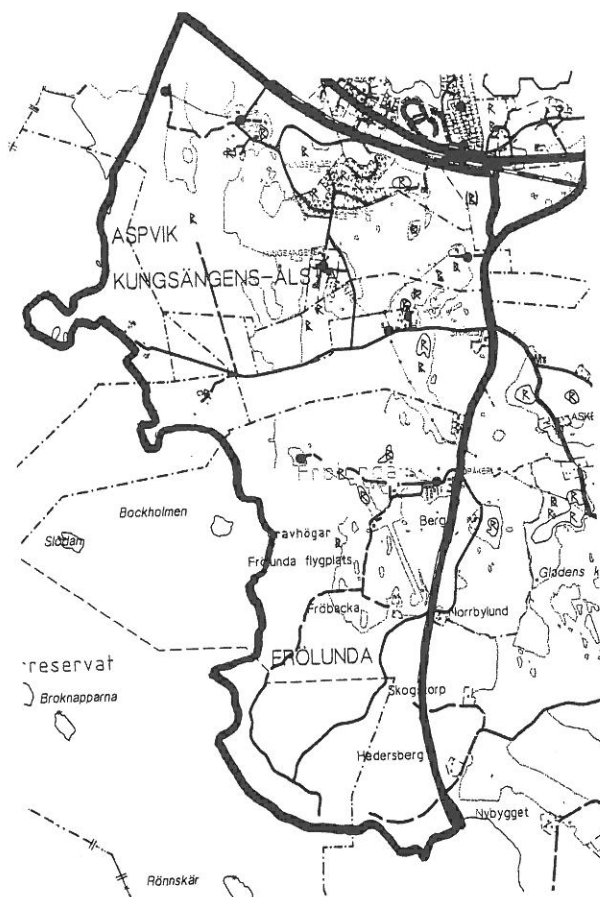
Rekommendationer:

Önskvärt vore att den anrika forskarmiljön kunde bevaras även om Uppsala universitet i framtiden skulle lämna platsen. Att förändra området användning exempelvis till bostadsområde och endast skydda och bevara de tre observatorierna skulle skada det kulturhistoriska värdet.

Förslag till skydd:

- Varsamhetsbestämmelser bör övervägas vid eventuell detaljplaneläggning.

Nr 22 ASPVIK – ÅLSTA – SKÄLBY- FRÖLUNDA

Karta över området.

Ridhuset vid Aspviks gård

Nr 22 ASPVIK – ÅLSTA – SKÄLBY- FRÖLUNDA

Motiv för bevarande:

Då mycket av områdets kulturhistoriska värde gått förlorat under det senaste årtiondet är det frågan om det finns något större kulturhistoriskt innehåll kvar att slå vakt om. Det skulle vara att man även i framtiden endast bebygger moränhöjder och inte åkermark så att upplevelsen av ett f d by- och gårdslandskap får leva vidare.

Beskrivning av området:

Området beskrivs även i ”Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer” på sidorna 125-126. Endast mindre delar av området består numera av ett småskaligt åkerlandskap. Till varje gård/by hör ett förhistoriskt gravfält vilket vittnar om en jordbrukskontinuitet från järnåldern.

Under de senaste decennierna har området ändrat karaktär och förvandlats från jordbruksbygd till framförallt blandad bostadsbebyggelse. I området finns både äldre gårdar, äldre sommarbebyggelse och nutida bostadshus av enklare karaktär. Liknande områden är mycket vanliga i ytterområden kring tätorter. Det gamla vägnätet, som en gång ledde från gård till gård, har nu skurits av så att bostadsområdena blivit vägens slutstation. En äldre kommunikationsstruktur har därigenom försvunnit.

Den bäst bevarade gårdsanläggningen är Aspviks gård vars huvudbyggnad, tillsammans med sitt magasin placerat som flygelbyggnad, har en bevarad karaktär från tidigt 1800-tal. Ekonomibygnader har byggts om till stall och ett stort modernt ridhus har tillkommit. Intill Oppsylta gård ligger en av kommunens tidiga transformatorstationer från 1900-talets början, byggd i tegel. Strax öster om Frölunda gård finns igenväxande hagmarker, vikar med åkermark, strandängar och kärr med höga natur- och kulturvärden.

Områdesavgränsning:

Ingen förändring i förhållande till avgränsningen gjord i ”Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer”.

Gällande skydd:

- Aspviks gård är värdefull bebyggelsemiljö enligt översiktsplanen 1990.
- Värdefullt naturområde för kommunen nr 27 Frölunda, Bockholmen, Slodan.
- Område med intresse för det rörliga friluftslivet i översiktsplan 1990.
- Strandskydd enligt Miljöbalken.
- Fornlämningar enligt Kulturminneslagen.

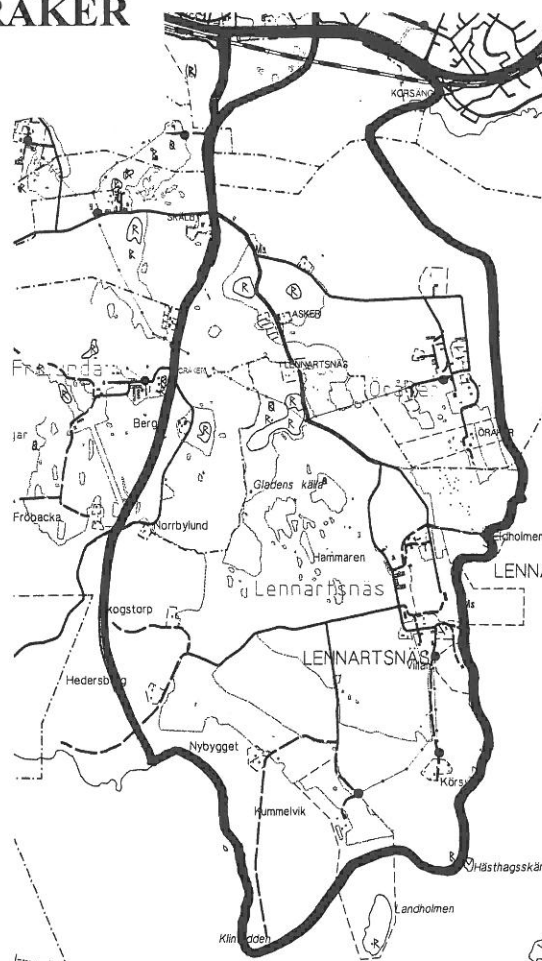
Rekommendationer:

Syftet kan vara att vårda och bevara upplevelsen av bybebyggelse genom att all bebyggelse placeras på moränkullarna i klungformation och att åkermarken förblir öppen mark. Ny bostadsbebyggelse bör i möjligaste mån placeras intill befintlig bebyggelse på moränryggarna och anpassas till den traditionella byggnadstraditionen vad gäller läget i landskapet, volym, material, färg och form. Bostadshuset bör ligga enligt den traditionella mönstret, på från vägen sett, bortre delen av tomten och tilläggsbyggnaderna placeras så att det skapas en öppen plats framför bostadshuset. Även garagebyggnader kan utformas så att de passar in i bygdens traditionella byggnadsstil. En carport är ett främmande inslag i området. Transformatorstationen håller på att rustas upp av Stiftelsen Tärnsund.

Förslag till skydd:

- Inga ytterligare skydd behövs.

Nr 23 LENNARTSNÄS – ÖRÅKER

Karta över området.

Blick mot Kungsängen över det storskaliga odlingslandskapet.

Torpet Körsvik.

Gamla ladugården på Öråker.

Nr 23 LENNARTSNÄS – ÖRÅKER

Motiv för bevarande:

Området har en för Mälardalen karaktäristisk välbevarad herrgårdskaraktär vilka blir allt mer sällsynta i närheten av Stockholm. Säterier/herrgårdsmiljöer har sedan 1600-talet varit mycket vanliga i kommunen och är därför värda att slå vakt om.

Beskrivning:

Området beskrivs även i "Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer" på sidorna 126-131. I Upplands-Bro fanns under 1600-talet omkring 40 säterier/herrgårdar och det var därmed förmodligen det säteri/herrgårdstätaste området i Stockholms närhet vilket sedan har påverkat bygdens utveckling. Området består av två välbevarade herrgårdsmiljöer, Lennartsnäs och Öråker, som ligger i ett öppet och kuperat odlingslandskap som idag brukas aktivt. Gårdarna har anor från forntiden och medeltiden.

Lennartsnäs är en mycket välbevarad herrgårdsmiljö med en ståtlig huvudbyggnad uppförd i karljohansstil och vackert belägen i en park. Långa välbevarade alléer leder till huvudbyggnaden. Som en ring kring "slottet" och parken ligger förvaltar-, inspektors-, trädgårdsmästar- och arbetarbostäder samt ekonomibyggnader. Intill de tidstypiska stora ekonomibyggnaderna från 1900-talets början finns ett välbevarat magasin från tidigt 1800-tal och ett nybyggt ridhus, det senare väl anpassat till kulturmiljön. Under 1990-talet har en omfattande hästverksamhet utvecklats och den gamla ladugården har byggts om till ett modernt stall. Åkermarken brukas aktivt och i vissa åkrar står ett stort antal månghundraåriga ekar. Gårdens trädgårdsmästeri är en direkt fortsättning på handelsträdgårdens verksamhet från 1800-talet.

Till herrgården hör flera f d underlydande torp som ligger i utkanten av gårdens marker. Vissa används till sommarboende och andra till åretrunt-boende. De senare har delvis fått tillbyggnader under 1990-talet. Mangårdsbyggnaden med kringliggande parkmark har styckats av från gården och sålts.

Herrgården Öråker är mindre än Lennartsnäs. Den har en välbevarad huvudbyggnad från 1700-talets slut uppförd i timmer i två våningar. Intill ligger två lägre flygelbyggnader och ett välbevarat knuttimrat magasin, sannolikt från början av 1800-talet. Gårdens övriga bostadshus och ekonomibyggnader är huvudsakligen uppförda under 1900-talet. Norr om gården finns en handfull avstyckade och friköpta tomter med ny bostadsbebyggelse, som är ett främmande inslag i herrgårdsstrukturen men här dock väl anpassad till kulturmiljön. Gårdens f d väderkvarn har byggts om till bostad. Till gården hörde tidigare en handelsträdgård vars fruktträd och bärbuskar finns bevarade. På vägen mot Öråker ligger ett välbevarat vitputsat, knuttimrat dragontorp och ett stycke närmare Öråker ligger en 1800-talsbyggnad kallad TINGELSTEN. På västra sidan om vägen mot Lennartsnäs, i höjd med Askers äldre bebyggelse, finns ett nybyggt bostadsområde som inte är kulturhistoriskt anpassat till herrgårdsmiljön.

Det befintliga vägnätet stämmer väl överens med de vägar som fanns på Lennartsnäshalvön under mitten av 1800-talet. Den under forntiden och medeltiden betydelsefulla byn Tuna och gården Asker är idag helt försvunna men platserna där de legat är skyddade som fornlämningar enligt kulturminneslagen. Inom området ligger sex mindre järnåldersgravfält och tre stora gravrösen från bronsåldern. De senare tillhör de större i Mälarreionen.

Områdesavgränsning:

Ingen förändring i förhållande till avgränsningen gjord i ”Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer”.

Gällande skydd:

- Riksintresse för kulturmiljövården enligt Miljöbalken.
- Värdefull bebyggelsemiljö enligt översiktsplan 1990
- Värdefulla naturområden för kommunen nr 28, 29 och 30 enligt ÖP 2000 samrådshandling.
- Område med intresse för det rörliga friluftslivet i översiktsplan 1990.
- Strandskydd enligt Miljöbalken.
- Fornlämningar enligt Kulturminneslagen.

Rekommendationer:

Syftet är att vårda och bevara herrgårdsmiljöerna och det tillhörande storslagna öppna landskapet. För att bevara herrgårdsmiljöerna bör de även i framtiden utvecklas utifrån en helhetssyn. Vägsträckningarna bör bibehållas i nuvarande skick.

Önskvärt är att markanvändningen i huvudsak kan förbli inriktad på traditionell agrar verksamhet i ungefär samma omfattning som idag. Dock skulle utbildnings-, konferensverksamhet eller liknande passa in i landskapet om nya byggnader anpassas till herrgårdskaraktären.

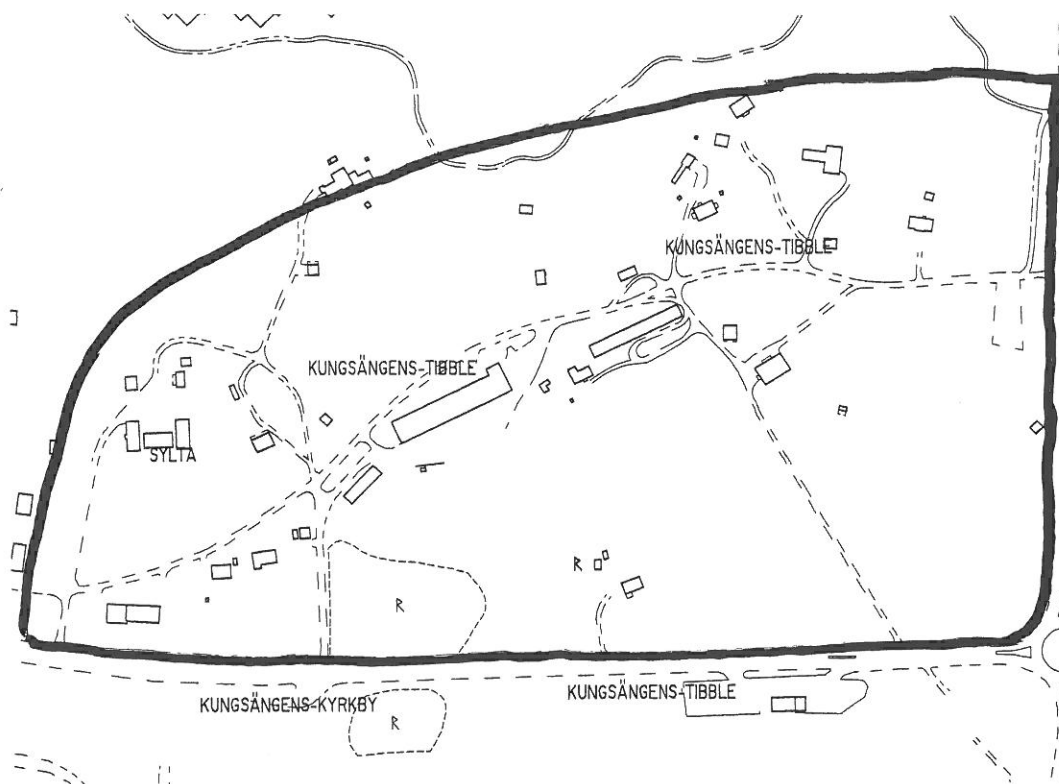
Enstaka nya byggnader bör placeras intill befintlig bebyggelse. Nybebyggelse liksom förändring av befintlig bebyggelse ska anpassas till befintlig helhetsmiljö vad gäller placering i landskapet, volym, material, färg och form. Detta gäller även för vår tids moderna tillägsbyggnader såsom garage m.m.

Närheten till Stockholm gör att det finns en stor efterfrågan på tomtmark och villabebyggelse i Upplands-Bro som måste tillgodoses. Ett nyplanerat bostadsområde bör ha höga arkitektoniska kvalitetskrav så att bostadsområdet i framtiden utgör en god representant för vår tids årsring inom riksintresset för kulturmiljövården. Bebyggelsen ska vara varierad och placeringen efterlikna en traditionell byenhet.

Förslag till skydd:

- Vid detaljplaneläggning av eventuella nya bebyggelsegrupper bör varsamhetsbestämmelser övervägas.

Nr 24 TIBBLE – SYLTA

Karta över området.

Den gamla 1600-talsvägen.

Sandgrind, det f d länsmansbostället.

Det f d tingshuset i Tibble.

Nr 24 TIBBLE – SYLTA

Motiv för bevarande:

Områdets bevarade kulturlämningar tillsammans med platsens intressanta betydelse både i lokala och i rikspolitiska sammanhang gör området unikt i sitt slag. Området kan på ett pedagogiskt sätt synliggöra Kungsängens tidiga historia. Tibble-Syltaområdet representerar Kungsängens liksom Bro härads tidiga centrumbildning, som här växte fram under 1600-, 1700- och 1800-talen. Bevarade äldre centrumbildningar utefter en vägsträckning tillhörande rikets äldsta vägnät är unika.

Beskrivning:

Området beskrivs i ”Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer” på sidorna 131-133. Tibble var ett bygdecentrum som växte upp utefter den gamla landsvägen under 1600-, 1700- och 1800-talen. Idag finns byggnader kvar efter Tibble gästgiveri med ett hållstall för utbyte av hästar, ett tingshus, en postgård, ett soldattorp och ett länsmansboställe (Sandgrind). För ca tio år sedan fanns även kommunens första lanthandel, Högnäs, kvar utefter vägen. I Tibble gästgiveri höll Bro härad tingsrätt sina ting från 1739 till 1800-talets slut. Omkring år 1800 uppfördes ett speciellt tingshus som flygelbyggnad intill gästgiveribygnaden. Tingshuset byggdes om till bostad 1908 och är numera, tillsammans med delar av hållstallet, de enda byggnaderna som återstår av gästgivaregården. Vid postgården stannade postdiligensen och härifrån delades posten ut. Tibble var en knutpunkt för hela Bro härad, som bestod av Kungsängen, Bro, Låssa och Västra Ryd, mycket på grund av läget vid vägen mellan Stockholm och Bergslagen. I Tibble utspelades vid flera tillfällen rikspolitiska händelser. Bland annat hade bondeupproret 1734, ofta kallat Stora Daldansen, sitt huvudkvarter i Tibble gästgiveri men även vid upproret 1809 hade den revolutionsarmé, som hade för avsikt att avsätta kung Gustav IV Adolf, Tibble gästgiveri som huvudkvarter.

Omkring 30 år efter järnvägsstationens tillkomst 1876 började centrumfunktionerna att flyttas närmare stationen. I och med detta och att gästgiveriet och postgården på 1890-talet hade spelat ut sina roller ändrade Tibbleområdet karaktär. Tibble gård återgick till att vara lantgård. Under den perioden uppfördes flera av de i området bevarade arbetarbostäderna (Gula villan och Statarbyggnaden), vilka än idag används som bostäder. I området uppfördes dessutom en sjukstuga.

Själva landsvägen är den ursprungliga sedan 1600-talet och är en del av rikets tidigaste vägnät. Vägen anlades för att förbättra kommunikationerna mellan Stockholm och Bergslagen. Vägen i Tibbleområdet har sin äldre karaktär i behåll. Vägbanan är 3,5 meter bred, grusbelagd och slingrar sig på ett naturligt sätt i landskapet så att kullar och sänkor undviks. Utmed vägen står en milstolpe av gjutjärn i ett stenfundament och en hitflyttad väghållningssten. Väghållningsstenar markerade gränserna för gårdarnas väghållningsplikt. Väghållningen sköttes fram till 1920-talet av kommunens gårdar och först då skapades föregångaren till vägverket som tog över ansvaret. Tibbleområdet har även en förhistorisk bebyggelsehistoria om vilken ett järnåldersgravfält och ett stort bronsåldersröse vittnar.

Områdesavgränsning: Området har minskats på grund av att Syltas nybebyggelse har förändrat den västra delen av området i en sådan omfattning att det kulturhistoriska värdet där har gått förlorat.

Gällande skydd:

- Fornlämningar enligt Kulturminneslagen.

Rekommendationer:

Syftet är att vårda och bevara den kulturhistoriskt värdefulla miljön så att kommande generationer på ett pedagogiskt sätt kan uppleva kommunens historia.

Området kan i framtiden, liksom nu, nyttjas framförallt som bostadsområde. Ett visst antal bostäder kan tillkomma om de nya byggnaderna anpassas till den befintliga helhetsmiljön vad gäller placering i landskapet, volym, material, färg och form. Det innebär bland annat att byggnaderna ska ligga fritt på naturtomter av varierande storlek och ett bra stycke bort från den gamla landsvägen och från infartsvägen. Tät bostadsbebyggelse i större skala som är vanligast i vår tid förändrar områdets karaktär och bör undvikas.

Nya verksamheter i mindre skala med anknytning till jordbruk, turism, handel, föreningsliv m.m., och som använder de befintliga ekonomibygnaderna utan att göra större ingrepp i exteriören, är mycket väl förenliga med områdets tidigare centrumkaraktär.

Förändringar av befintlig bebyggelse ska anpassas till helhetsmiljön. Den luftiga balansen mellan bebyggelse och natur bör bibehållas. Större obebyggda markområden bör förbli obebyggda och vårdas som naturmark.

Det är önskvärt att den gamla landsvägen får behålla sin karaktär av smal lantlig väg med grusbeläggning, vilket innebär att vägen inte får breddas, inte rätas ut eller beläggas med annat än väggrus och inte heller lysas upp med vägbelysning. Inga nya vägar bör få korsa den gamla landsvägen.

Förslag till skydd:

- I samband med utbyggnaden av området ska varsamhetsbestämmelser inarbetas i detaljplanen.

Nr 25 KRING KUNGSÄNGENS KYRKA

Karta över området.

Kungsängens kyrka.

En välbevarad del av gamla vägen mot Västra Ryd.

Väghållningsten som står utmed vägen invid Ekhammars gård.

Klockstapeln till Kungsängens kyrka.

Ekhammars gårds f d mangårdsbyggnad från trädgården.

Nr 25 KRING KUNGSÄNGENS KYRKA

Motiv för bevarande:

Kungsängens medeltida kyrka med sin kyrkomiljö, häradsvägen och Näs hembygdsgård utgör sammantaget en värdefull kulturhistorisk miljö. Ekhammars gårds kvarvarande miljö har i sig inget högt kulturhistoriskt värde men kompletterar kyrko-, väg- och hembygdsmiljön så att det bildas ett större rofyllt område. Ekhammars gårds gamla trädgård bidrar mycket till områdets skönhetsvärde. Områdets kulturhistoriska värde ska ses i ett lokalt perspektiv.

Beskrivning:

Området beskrivs även i "Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer" på sidorna 134-137. I området finns Kungsängens medeltida sockenkyrka med kyrkogård och klockstapel från 1640. Sydöst om kyrkan ligger en välvårdad hembygdsgård med delvis ditflyttade byggnader. Strax söder om kyrkogårdsmuren finns rester efter den gamla landsvägen mellan Stockholm och Bergslagen från 1600-talet. Idag är den synlig i sin sträckning som asfalterad gångväg till kyrkogård och klockstapel. Vägen tar tvärt slut i väster. Vägen undersöktes arkeologiskt av läns museet under sommaren år 2000. I ett tvärschakt visade det sig att överst låg en vägbank från 1900-talet, därunder en vägbank från 1600-talet och underst en fördjupning i marken som kommit till genom djur- och människot tramp under århundraden. Den understa vägen, en så kallad hålväg, låg i den naturliga marken medan de två andra var uppbyggda av stenig lera samt sten, grus och sand.

Bättre bevarad är en sträcka av den gamla häradsvägen upp mot Västra Ryd. Den grusbelagda vägen går strax öster om kyrkogårdsmuren förbi Ekhammars gård där den sedan tar slut. På östra sidan om vägen och på var sin sida om infarten till Ekhammars gård står två väghållningsstenar, vilka utgjorde gränsmarkeringar för respektive gårds ansvar för vägunderhålningen före Vägverkets tid. På den sydligaste stenen står det "Brunna". Den är till hälften nedsjunket i vägbanken. På den andra stenen står det "Aspvik, 3M, 1742F". Den står halvt omkullfallen i en liten gräsyta. Sydväst om kyrkan finns nyuppförd kyrkoanknuten bebyggelse.

Då kyrkan byggdes under tidig medeltid nådde Tibblevikens vatten fram till kyrkan så att kyrkobesökarna kunde anlända med båt. Kyrkan utgjorde även en knutpunkt för landsvägstrafiken mellan "Stockholmsvägen" och häradsvägen mot norr.

Mangårdsanläggningen till Ekhammars gård, med byggnader uppförda under andra hälften av 1800-talet, har chanserat under 1990-talet. Den stora magasinslängan har brunnit ned och trädgården håller på att bli förvuxen. Magasinslängan, som nu är borta, gav tidigare miljön en gårdskaraktär som idag saknas.

Järnåldersgravfältet med drygt 60 gravar öster om Tibble torg bör förmodligen ha tillhört någon forntida föregångare till Ekhammars gård eller prästgården. Dagens Ekhammarsskola ligger på den plats där prästgården tidigare låg.

Områdesavgränsning:

Ingen förändring i förhållande till avgränsningen gjord i "Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer".

Gällande skydd:

- Kyrka och kyrkogård enligt Kulturminneslagen.
- Fornlämningar enligt Kulturminneslagen.
- Detaljplan från 1979.

Rekommendationer:

Syftet är att vårda och bevara kyrkomiljön tillsammans med de kringliggande miljöerna: hembygdsgården, den äldre häradsvägen, järnåldersgravfältet samt Ekhammars gårds kvarvarande miljö. Markanvändningen inom det avgränsade området bör inte förändras nämnvärt och det är betydelsefullt att området förblir rofyllt utan ökad trafik. Även i framtiden måste kyrkan få dominera landskapsbilden.

Det vore önskvärt att byggnaderna och trädgården på Ekhammars gård restaureras. Kulturhistoriskt har gården dock förlorat i värde i och med frånvaron av magasinet och sin f d åkermark. Rums känslan av en gårdsplan är borta. All nybebyggelse i området skall placeras intill befintlig bebyggelse. Nybebyggelse liksom förändring av befintlig bebyggelse bör anpassas till befintlig helhetsmiljö vad gäller placering i landskapet, volym, material, färg och form. Detta gäller även för vår tids moderna tilläggsbyggnader såsom garage m.m.

Förslag till skydd:

- I samband med att ny detaljplan upprättas bör varsamhetsbestämmelser övervägas.

Nr 29 KUNGSÄNGEN - PRÄSTHAGSVÄGEN

Karta över området.

Bebyggelsen vid Prästhagsvägen.

Villan Fagerlid byggdes omkring 1907 som sommarvilla.

Tavlan visar Kungsängens första sommarvilla uppförd kring sekelskiftet 1900, riven 1950.

Den nya järnvägsbron har påverkat kulturmiljön negativt kring de äldre villorna och därmed har området förlorat sitt värde som kulturmiljö.

Nr 29 KUNGSÄNGEN - PRÄSTHAGSVÄGEN

Motiv för bevarande:

”Prästens villor” samt villorna Fagerlid, Svanudden med flera tillhör den sista kvarvarande bebyggelsen som speglar den tidiga villabebyggelsen i stationssamhället Kungsängen. I området kallat ”Prästens villor” har både bostadshusen, uthusen och tomtmarken bevarat en karaktär från tidigt 1900-tal. Tyvärr påverkar den nybyggda järnvägsbron områdets atmosfär negativt då den begränsar den öppna utsikten. Områdets värde ska ses i ett lokalt perspektiv.

Beskrivning:

Området beskrivs även i ”Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer” på sidan 139. Villorna vid Prästhagsvägen kallas vanligen för ”Prästens villor”. De uppfördes omkring 1910-talet som bostadshus/villor på mark som tillhörde kyrkan. Idag finns i området ca fem eller sex villor av vilka de stora tvåvåningsvillorna är de äldsta. Villorna ligger tillsammans med små uthus på en brant sluttning mot viken. Tomtmarken har också till stora delar bevarat en äldre karaktär. Villorna har sedan byggnadstiden genomgått en del förändringar framförallt när det gäller tak och fönster, men de har ändå behållit en ursprunglig karaktär. Byggnaderna har över lag en välbevarad varierande panelarkitektur. Under 1990-talet har inga större förändringar skett. I området gäller en byggnadsplan från 1923.

Den nya järnvägsbron har radikalt förändrat och förstört kulturmiljön där bron går fram. Kvarvarande byggnader strax intill bron står idag intill höga bropelare och känns utkastade i ett nyplanerat markområde. Detta område har därför uteslutits ur det bevarandevärda området.

Villa Fagerlid (2:158) byggdes sannolikt 1907 som sommarvilla åt Knut Bovin som då var trädgårdsdirektör på Bergianska trädgården. Byggnaden består av två mot varandra vinkelbyggda huskroppar i två respektive tre våningar. Marken hyrdes ursprungligen av kyrkan på 49 år. Tomten var minst dubbelt så stor som idag och omfattade området från järnvägen ned mot vattnet. Knut Bovin skapade här en vida känd trädgård med många sällsynta växter.

Senare tog Knut Bovins dotter Karin Florin över Villa Fagerlid och inrättade här ett pensionat. Gästerna anlände både med järnväg och med ångbåt. Pensionatsrörelsen lades ned 1941. Under 1940- och 50-talen gjordes stora tomtavstyckningar och på 1960-talet anlades Strandvägen och Stationsvägen från stationen. I området gäller en byggnadsplan från 1967.

Nedanför Fagerlid, på udden, finns en villa kallad Svanudden/Svanrike (2:177). Den ligger på den plats där Kungsängens första sommarvilla uppfördes. På udden lät instrumentmakaren Paul Lyth uppföra en prefabricerad sommarvilla med snickarglädje, burspråk och verandor. Byggnaden lär tidigare ha varit utställd på Stockholmsutställningen 1897. På en ångbåtskarta kallas udden för Pålso. År 1950 byggdes en ny villa kring sommarvillan som revs. Läget på udden med utsikt över vattnet är karakteristiskt för en sommarvilla från sekelskiftet 1900.

Det finns ytterligare äldre byggnader bevarade från det tidiga stationssamhällets tid i området söder om järnvägen men ingen byggnadsinventering har gjorts. En sådan vore dock värdefull eftersom vi vet att den tidiga bebyggelsen växte upp söder om och strax norr om stationen. När Villa Skoga byggdes 1925 låg den helt ensam i skogen, därav namnet. Av gjutjärnsindustrin, anlagd 1903 och nedlagd 1966, finns knappt husgrunderna kvar i

strandslutningen norr om "Prästens villor" (se sid. 58 i "Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer").

Områdesavgränsning:

Förminskning med mer än hälften i förhållande till avgränsningen gjord i "Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer", men en utökning med bebyggelsen kring Fagerlid.

Gällande skydd:

- Strandskydd enligt Miljöbalken.
- Detaljplan från 1923 respektive 1967.

Rekommendationer:

Syftet är att bevara och bruka byggnader och miljöer från det tidiga stationssamhällets tid. Det finns fler äldre bevarade byggnader från 1900-talets första hälft än som tagits upp här.

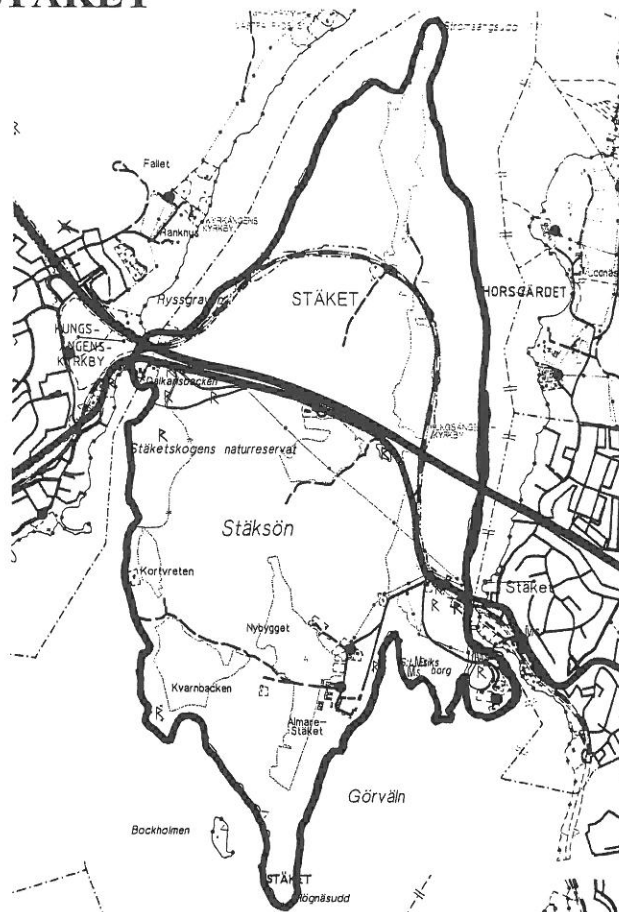
Området "Prästens villor" bör förbli i nuvarande skick. Villa Fagerlid med sin trädgård är en karaktärsskapande villa och möjligen Kungsängens bäst bevarade f d sommarvilla från tidigt 1900-tal. I framtiden skulle den förslagsvis även kunna användas som restaurang, vandrarhem eller liknande. Området kring villa Fagerlid utgör tillsammans med Svanuddens stora öppna tomt och intilliggande äldre bebyggelse skönhetsvärden och kulturvärden som bör tillvaratas.

Den bevarade miljön är i framtiden en länk till Kungsängens tidiga historia vilken berikar atmosfären i Kungsängen. Någon nybebyggelse i det avgränsade området bör inte ske. Vid förändring av befintlig bebyggelse ska den anpassas till den befintliga helhetsmiljön vad gäller volym, material, färg och form. Även tomtmarken bör få behålla sin nuvarande karaktär men rustas upp efter tidigare mönster där det behövs.

Förslag till skydd:

- Om ny detaljplan behöver upprättas får varsamhetsbestämmelser övervägas.

Nr 31 ALMARESTÄKET

Karta över området.

Almarestäket med ekonomibygnader och mangårdsbyggnadens gavel i fonden.

Almarestäkets ekonomibyggnader med villor i fonden.

En antal villor som ligger intill gårdens ekonomibyggnader.

Nr 31 ALMARESTÄKET

Motiv för bevarande:

Stäketholmen speglar tydligt platsens försvarshistoriskt viktiga roll under medeltiden då kyrka och kung kämpade om makten. Den som kontrollerade borgen på Stäketholmen kontrollerade även farleden in till Upplands inland. ”Vägmuseet”, som på en liten plats visar upp fyra generationer landsväg av vilken den äldsta är landets äldsta statliga vägbygge från 1665, är unikt i landet. ”Vägmuseet” är en viktig länk i regionens och nationens betydelsefulla kommunikationshistoria.

Almarestäkets herrgård har en delvis bevarad herrgårdsstruktur, som utgörs av en herrgårdsbebyggelse från flera århundraden, alléer, park, trädgård, torpmiljöer och vägar. Herrgården kompletterar den forntida miljön.

Beskrivning av området:

Området beskrivs även i ”Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer” på sidorna 140-144. Området består av en farleds- och kommunikationsmiljö vid vattenleden mellan Uppsala och Mälaren samt av ett vägmuseum och av en herrgårdsmiljö.

Den kraftiga ruinkullen på Stäketholmen är vad som återstår av 1400-talets palatsliknande fäste för ärkebiskopen. Denna borg, som effektivt kontrollerade segelleden mot Sigtuna, Uppsala och hela Upplands inland, kom att spela en viktig politisk roll i maktkampen mellan kyrkan och kungamakten under medeltiden. Sten Sture d y intog borgen och lät riva den år 1518. Den har aldrig återuppbyggts. Under järnåldern och medeltiden har platsen haft en mycket stor betydelse i försvars- och kommunikationssammanhang.

Redan på 1600-talet byggdes vägen mellan Stockholm och Bergslagen genom Upplands-Bro. Stäksöns branta backe ned mot Ryssgraven var ofta besvärlig för resenärerna och för att avhjälpa svårigheterna byggdes en ny, mindre brant vägsträckning på en stödmur år 1665. Vägbygget betalades med statliga medel och är landets äldsta statliga vägbygge. Emellertid förblev den branta backen även i framtiden ett problem som man under olika tider försökte lösa med sin tids nya teknik. Inom ett mycket begränsat område finns fyra generationer landsvägar bevarade - ett ”vägmuseum”.

Herrgården Almarestäket har sina rötter i järnålderns och medeltidens stormannabygd. Huvudbyggnaden, som troligtvis har en kärna från 1640-talet, har efter ombyggnader under början av 1800-talet fått en stram nyklassicistisk stil. Fram till huvudbyggnaden leder en allé och intill den finns resterna efter en trädgård. På andra sidan viken ligger rester efter en park.

På gården finns en mindre konferensverksamhet och en storskalig ridverksamhet. De flesta äldre ekonomibygnaderna, uppförda under tidigt 1800-tal och äldre, används idag till ridverksamheten som utvecklades framförallt under 1980- och 1990-talen. Ett nybyggt ridhus uppfördes under 1990-talet i en för gården främmande storskalighet. Om ridhusets exteriör illusionsmässigt skulle bestå av flera mindre byggnader, så skulle det bättre passa in i herrgårdens kulturmiljö. Ett stort antal vita trästaket, stängsel för hästarna, finns uppsatta intill och omkring ekonomibygnaderna.

Det tidigare storskaliga åkerlandskapet genomkorsas just nu (april 2000) av ett järnvägsbygge som även nyttjar delar av åkermarken som byggarbetsplats. Den nya järnvägen kommer att skära rakt över åkermarken.

Vid infarten till ställområdet har under de senaste tio åren en handfull moderna villor uppförts på friköpta tomter.

Områdesavgränsning:

Ingen förändring i förhållande till avgränsningen gjord i ”Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer”.

Gällande skydd:

- Riksintresse för kulturmiljövården enligt Miljöbalken
- Värdefull bebyggelsemiljö enligt översiktsplan 1990.
- Riksintresse för naturvården.
- Värdefullt naturområde för kommunen nr 6 Ståksön.
- Område med intresse för det rörliga friluftslivet i översiktsplan 1990.
- Strandskydd enligt Miljöbalken.
- Fornlämningar enligt Kulturminneslagen.

Rekommendationer:

Syftet är att vårda och bevara Stäketholmens och vägmuseets historiska miljöer genom att låta dem förbli oförvanskade. Likaså bör de centrala delarna av herrgården, dvs de äldre byggnaderna (uppförda före mitten av 1900-talet), allén, trädgården, vägarna och närmiljön bevaras så att herrgårdsmiljön i framtiden kan uppfattas som en helhet.

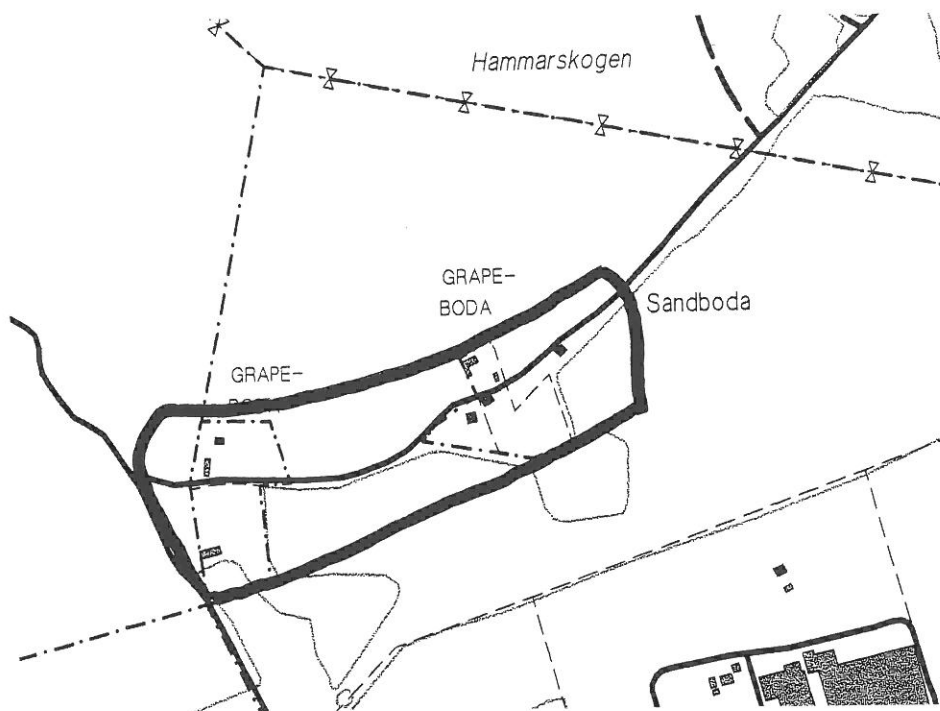
Nybebyggelse i form av bostadsbebyggelse på friköpta tomter intill herrgårdsbebyggelsen är ett främmande inslag i herrgårdsstrukturen om den inte anpassas till befintlig helhetsmiljö vad gäller placering i landskapet, volym, material, färg och form. Detta gäller även för vår tids moderna tilläggsbyggnader som garage, uteplatser m. m. samt trädgårdsanläggningar.

Närheten till Stockholm gör att det finns en stor efterfrågan på tomtmark och villabebyggelse i Upplands-Bro som måste tillgodoses. Ett nyplanerat bostadsområde bör ha höga arkitektoniska kvalitetskrav så att bostadsområdet i framtiden utgör en god representant för vår tids årsring inom riksintresset för kulturmiljövården. Bebyggelsen ska vara varierad och placeringen efterlikna en traditionell byenhet.

Förslag till skydd:

- Om ny bebyggelse avses tillkomma ska detaljplaneläggning ske och varsamhetsbestämmelser övervägas.

Nr 32 SANDBODA – TALLHOVET – BROKMYRAN

Karta över området.

Torpet Tallhovet.

Ny villa på torpet Brokmyrans plats.

Lada som tillhört torpet Brokmyran.

Nr 32 SANDBODA – TALLHOVET – BROKMYRAN

Motiv för bevarande:

Samlad torpmiljö (om än med viss skada) som erinrar om en för östra Mälardalen mycket karaktäristisk och omfattande, men idag nästan helt försvunnen, bebyggelse – och social struktur.

Beskrivning av området:

Området beskrivs även i "Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer" på sidorna 144-145.

I området låg i slutet av 1980-talet fem välbevarade f d torp med varsin torpstuga omgärdad av en liten trädgård och ekonomibyggnader. Där torpet Brokmyran låg finns idag en nybyggd liten laxfärgad trävilla på plan tomt. En ekonomibyggnad finns bevarad ett stycke bort från villan. Den moderna byggnaden är ett främmande inslag i torpmiljön.

Torpen Östra och Västra Sandboda, Lillgärdet och Tallhovet är emellertid ganska oförändrade sedan början av 1990-talet. De ligger i skogsbrynet på ömse sidor om en grusväg med utblick över brukad åkermark. Torpen har tillhört gården Tång som idag är borta. Den mest välbevarade torpstugan är Västra Sandboda, som i köket har en bevarad, murad köksspis med kåpa och bakugn samt i kammaren en murkakelugn. Torpens samlade läge utefter en grusväg i skogsbrynet med utblick mot åkermarken är typisk för en torpmiljö.

Antalet torp har sedan medeltiden varit osedvanligt stort i Upplands-Bro då här har funnits ovanligt många herrgårdar. Antalet torp ökade ytterligare under 1800-talet. De ingår i herrgårdsstrukturen, eftersom herrgårdarnas arbetskraft till stor del bestod av torpare och senare även av statare.

Områdesavgränsning:

Ingen förändring i förhållande till avgränsningen gjord i "Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer" även om den nybyggda villan är ett främmande inslag i torpmiljön.

Gällande skydd:

- Inga.

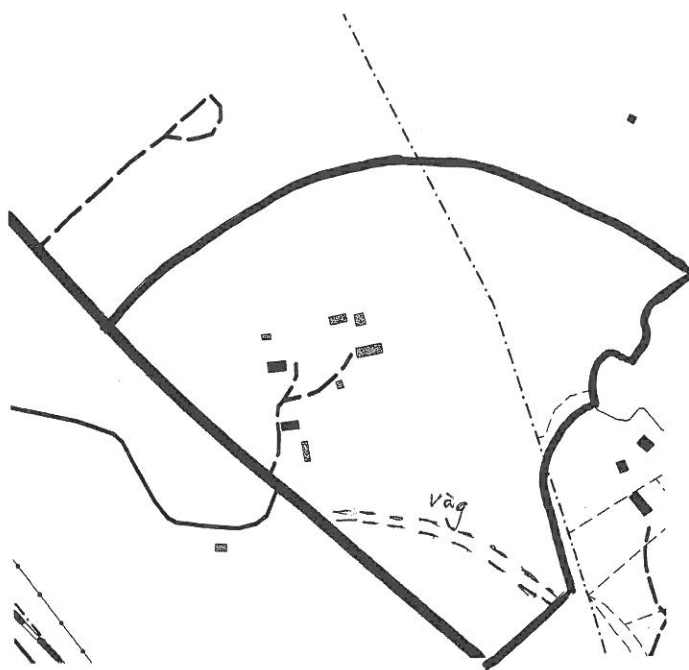
Rekommendationer:

Syftet är att skydda den kvarvarande torpmiljön. Det görs framförallt genom att byggnaderna kontinuerligt får ett varsamt underhåll, genom att trädgårdarna vårdas och inte förvanskas samt genom att den grusbelagda vägen inte förändras varken i fråga om sträckning eller ytbehandling. Önskvärt vore att kopplingen mellan ett åkerlandskap framför och en skog bakom torpen finnas kvar. Eventuella tilläggsbyggnader måste uppföras i en för området traditionell byggnadsstil. Bostadshuset bör inte byggas till och eventuell nybebyggelse för permanentboende inom det avgränsade området måste placeras så att upplevelsen av spridd äldre bebyggelse utefter vägsträckan inte går förlorad.

Förslag till skydd:

- Inget ytterligare skydd behövs.

Nr 40 ASPVIKS KVARNTORP

Karta över området.

Kvarntorpet från Enköpingsvägen.

Den gamla 1600-talslandsvägen.

Den sprängda kanalen från Lillsjön.

Nr 40 ASPVIKS KVARNTORP

Motiv för bevarande:

Det är kommunens bäst bevarade kvarnmiljö. Aspviks kvarn var en av kommunens mest betydelsefulla vattenkvarnar som låg lättillgänglig utefter landsvägen. Det värdefulla är just helheten med den bevarade miljön, som förmedlar en för kommunen unik kvarnhistoria. I området ligger också ett av kommunens mest välbevarade avsnitt av den gamla landsvägen.

Beskrivning av området:

Området är inte beskrivet i "Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer". Området ligger i en sydsluttning i igenvuxen hagmark och med en barrskogsklädd höjd norr om tomtplatsen. Bebyggelsen består av ett tiotal byggnader, både bostadshus från 1800-talet och ekonomibyggnader, sannolikt från sekelskiftet. Bostadshusen består bland annat av Gamla byggnaden, f d mjölnarbostaden och f d drängstugan. Mellan byggnaderna rinner ett vattendrag i en grävd och sprängd kanal från Lillsjön, tidigare kallad Kvarnsjön. Utmed Lillsjöns strand syns en tydlig vallanläggning som hindrade Lillsjöns vatten från att svämma över när sjön dämades upp. För omkring fem år sedan byggdes en ny fördämningslucka i kanalen.

På andra sidan Enköpingsvägen, där det idag ligger en modern industrianläggning, fanns det fram till 1950-talet en turbindriven kvarn. Själva kvarnbyggnaden brann ned först omkring 1970 och hade dessförinnan inrymt en snickerifabrik. Under 1800-talet och fram till omkring 1915 kördes kvarnen med ett 15 meter i diametern stort överfallshjul, vilket drevs av vattnet som gick genom ett rör lagt på en träbrygga över landsvägen. Aspviks kvarn omnämns i jordeböckerna redan på 1540-talet, men sannolikt har vattenkraften använts även tidigare. Höjdskillnaden är här hela 15 meter. Aspviks kvarn tillhörde kommunens största vattenkvarnar.

Ett välbevarat avsnitt av den gamla landsvägen leder fram till nuvarande landsväg i Aspviksbacken.

Områdesavgränsning:

Området är nytt och finns inte med i "Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer".

Gällande skydd:

- Strandskydd.
- Fornlämning enligt Kulturminneslagen (vägen).

Rekommendationer:

Syftet är att vårda och bevara den kvarvarande kvarnmiljön bestående av äldre byggnader tillhörande det gamla kvarntorpet, äldre trädgårdsanläggningar och den gamla kanalen samt vallanläggningen vid Lillsjön, jämte den anslutande gamla landsvägslingen.

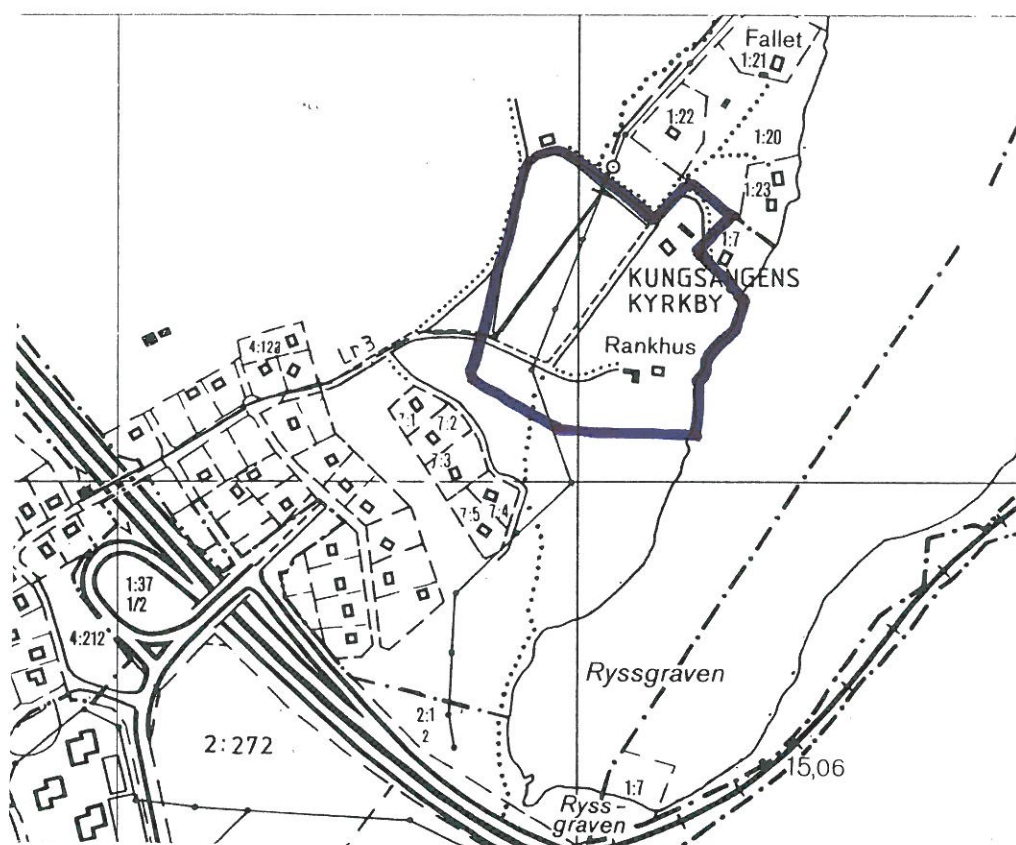
I området bör vare sig nybebyggelse eller några tilläggsbyggnader eller tillbyggnader på befintlig bebyggelse ske. Även framledes bör miljön i huvudsak användas för bostadsändamål av enklare sort.

Det välbevarade vägavsnittet av 1600-talsvägen får inte förstöras utan bör vårdas och kan användas till promenadväg till kvarntorpet och sedan vidare utefter Lillsjöns strand.

Förslag till skydd:

- Inget ytterligare skydd.

Nr 41 RANKHUS

Karta över området.

Rankhus sommarvilla från 1920-talet i italiensk stil.

Rankhus, sommarvillan.

F d handelsträdgården.

Torpet Rankhus.

Ekonomibyggnaden till torpet.

Nr 41 RANKHUS

Motiv för bevarande:

Den i italiensk stil uppförda sommarvillan på Rankhus är unik för Upplands-Bro. Italieninspirerade sommarvillor är dessutom ovanliga i Sverige. Både sommarvillamiljön och torpmiljön har var för sig sina karaktärer bevarade och tillsammans utgör de ett bevarandevärt kulturarv. I Rankhusområdet komponerades även operan Aniara som uruppfördes 1959 på Stockholmsoperan.

Beskrivning:

Området är inte tidigare beskrivet i "Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer". Rankhusområdet förmedlar på ett tydligt sätt historien om hur torpet Rankhus köptes fritt strax före 1920 och kompletterades med en stor sommarvilla i italiensk stil till vilken en handelsträdgård anlades. Torpmiljön är väl bevarad med sin torpstuga, ekonomibyggnad och källare samt sin igenlagda åkermark. Båda bostadshusen är idag sommarbostäder. HSB är markägare och har önskemål om framtida exploatering.

Torpet Rankhus bostadshus är troligen från tidigt 1800-tal men kan även vara äldre. Byggnaden, en välbehållen parstuga i timmer, byggdes ut under 1920-talet med en glasveranda. Då förbättrades även ekonomibyggnaden. Jordkällaren är sannolikt också från seklets början. Ekonomibyggnaden hyrs idag ut till en kanotklubb. Den öppna marken norr och väster om byggnaderna var tidigare torpets åkermark.

Rankhus friköptes strax före 1920 av tandtekniker Simon Ahlenius som var bosatt i Stockholm. Han lät bygga den nya sommarvillan och anlägga en handelsträdgård. Numera är mycket av trädgården igenlagd men frukträden står kvar i långa rader. Den Italieninspirerade byggnaden är uppförd i tegel, vitputsad med ljusgrå fönsterbågar och karmar. Verandan med ovanliggande balkong är blåmålad. En anlagd väg leder ned till vattnet där det tidigare fanns en brygga med båthus och tvättstuga.

Simon Ahlenius' son Hans lät bygga den röda villan strax ovanför den vita sommarvillan. Den villan övertogs under 1940-talet av kompositören och musikprofessorn Karl-Birger Blomdahl som här komponerade sitt stora musikverk operan Aniara. Operan är ett drama om mänskligheten i rymden och blev fullbordad 1958.

Någon säker förklaring till namnet Rankhus finns inte. På en 1700-talskarta benämns torpet "Rankenhushagen". Möjligen är det en förvrängning och en förkortning av ägarfamiljen von Lantingshausen, som under flera århundraden ägde Granhammar.

Områdesavgränsning:

Området är nytt och finns inte med i "Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer".

Gällande skydd:

- Värdefull bebyggelsemiljö enligt översiktsplanen 1990.
- Strandskydd enligt Miljöbalken.

Rekommendationer:

Syftet är att vårda och bevara de båda välbevarade miljöerna; en sommarvilla i italiensk stil från 1920-talet med en f d handelsträdgård och en torpmiljö från 1900-talets början med anor från 1700-talet. I båda miljöerna är ursprungskaraktären bevarad.

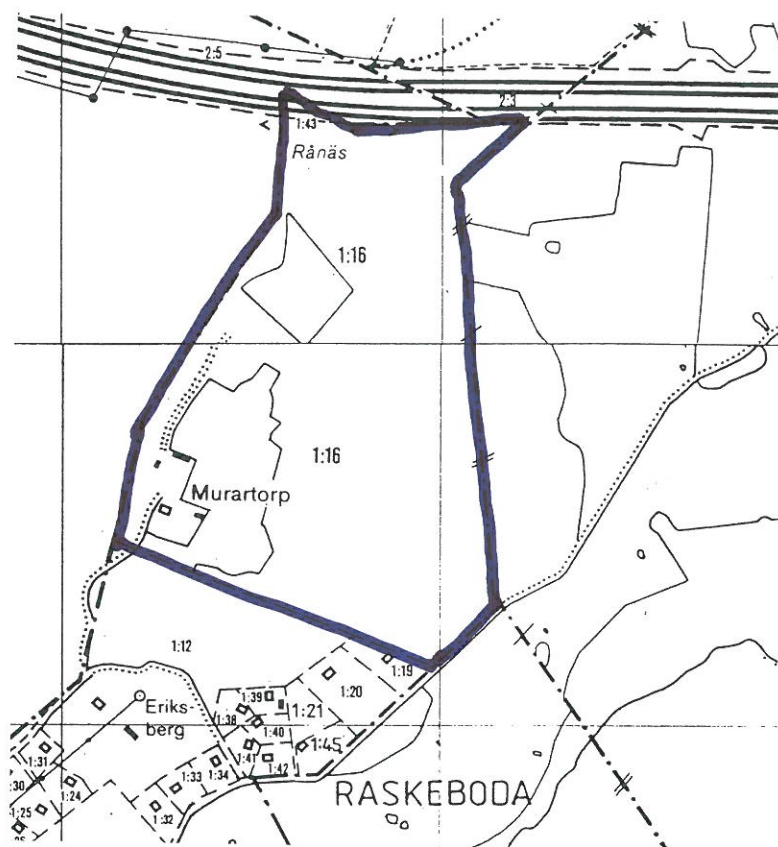
Det avgränsade områdets markanvändning bör inte förändras nämnvärt utan bevaras som en natur- och kulturoas för det eventuellt kommande exploateringsområdet Rankhus. Torpmiljön liksom sommarvillan med sin trädgård bör bevaras för framtiden. Åkermarken väster om vägen kan nyttjas till diverse verksamheter så länge ytan förblir fattbar som f d åkermark. Dikena kring den f d åkermarken bör bevaras för upplevelsens skull.

Viss nybebyggelse kan tillåtas och bör placeras intill befintlig bebyggelse. Vid nybebyggelse liksom vid förändring av befintlig bebyggelse ska den anpassas till befintlig helhetsmiljö vad gäller placering i landskapet, volym, material, färg och form. Detta gäller även för vår tids moderna tilläggsbyggnader såsom garage m.m.

Förslag till skydd:

- I samband med att planläggning sker av Rankhusområdet ska varsamhetsbestämmelser inarbetas.

Nr 42 MURARTORP

Karta över området.

Bostadshuset vid Murartorp från 1900-talets början.

”Egnahemsladugård ” en byggnad med ladugård, loge och stall under samma tak.

Utblick över delar av f d åkermarken.

Värpreden i hönshuset.

Boxen med foderho för grisen.

Nr 42 MURARTORP

Motiv för bevarande:

Murartorp representerar ett bevarat småjordbruk, som under 1900-talets första hälft var mycket vanligt förekommande i kommunen men sedan dess snabbt har utsatts för förändringar. Liknande gårdsmiljöer ökar i antal ju längre bort från storstaden de ligger. Murartorp berättar specifikt om Upplands-Bro. Gårdens kulturhistoriska värde ska ses ur ett lokalt perspektiv.

Beskrivning:

Området är inte tidigare beskrivet i "Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer". Murartorp är en bevarad mindre gårdsmiljö från första hälften av 1900-talet. Eftersom inga större förändringar har gjorts sedan 1940-talet visar miljön på ett pedagogiskt sätt småjordbrukens förutsättningar. Murartorp är som ett titthål in i en försvunnen tid om än lite nedgången. Gården ligger ensligt i en skogsglänta med modern tid utom synhåll men med motorvägens ljud. I ladugården finns inredningen kvar och det är lätt att föreställa sig var djuren har stått. Murartorpsmiljön står för en småbrukarhistoria som var mycket vanlig i kommunen fram till 1960-talet, resterna efter den håller på att försvinna.

Området består av en typisk mindre gård med mangårdsbyggnad/bostadshus med trädgård, en byggnad med ladugård, loge och stall under samma tak, en bod med höns hus, en gråstensmurad jordkällare, en tvättstuga, en gårdspump och synliga f d åkrar. Fram till 1947 brukades gården men har sedan dess använts till sommarbostad. Gården är privatägd.

Murartorp ligger väster om Örnässjön. Under 1700-talet var det ett torp under Husby/Brogård. Bostadshuset, som är uppfört i timmer i början av 1900-talet (troligtvis 1905), är rödfärgat med vita snickerier. Idag vittnar fruktträd, syrenbuskar och mindre bärbuskar om den trädgård som funnits intill bostadshuset. Boden med ett f d höns hus är den äldsta byggnaden, uppförd under 1800-talets slut. I höns huset finns ett antal värpreden bevarade.

Byggnader med ladugård, loge och stall under samma tak var mycket vanliga i Mälardalens småjordbruk från 1900-talets första hälft. Byggnaden på Murartorp uppfördes sannolikt snart efter 1926 då torpet friköptes från Brogård/Nygård. Byggnaden är en så kallad "egnahemsladugård" till vilken typritningar spreds i Mellansveriges skogs- och mellanbygder genom hushållningssällskapen under 1900-talets första hälft. Tanken var att jordbruket och djurskötseln skulle bli mer rationell. I ladugårdsdelen, som närmast borde kallas "fåhus", fanns plats för fem kor, två hästar och en gris. Den f d åkern är ännu synlig för ögat trots att den inte brukats på flera decennier. Tvättstugan är från 1900-talets första hälft.

Jordkällaren är sannolikt också från början av 1900-talet då mjölkproduktionen ökade i Mellansverige. Staten propagerade för mer mjölkdrickande av hälsoskäl, och mjölken skulle hållas kall i jordkällare inför leveransen. Troligen fördes mjölken till andelsmejeriet som vid sekelskiftet anlades i Bro (byggnader som senare kom att inrymma grammofonfabriken).

Från 1947, då gården blev sommarställe, till in på 1960-talet arrenderades åkermarken ut till Snuggboda. Därefter har jorden legat i träda för att sommaren år 2000 användas till bete för Örnäs hästar.

Områdesavgränsning:

Ny avgränsning eftersom området inte tidigare finns med i "Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer".

Gällande skydd:

- Värdefulla naturområden för kommunen nr 31 enligt översiktsplanen 1990.
- Område med intresse för det rörliga friluftslivet i översiktsplanen 1990.

Rekommendationer:

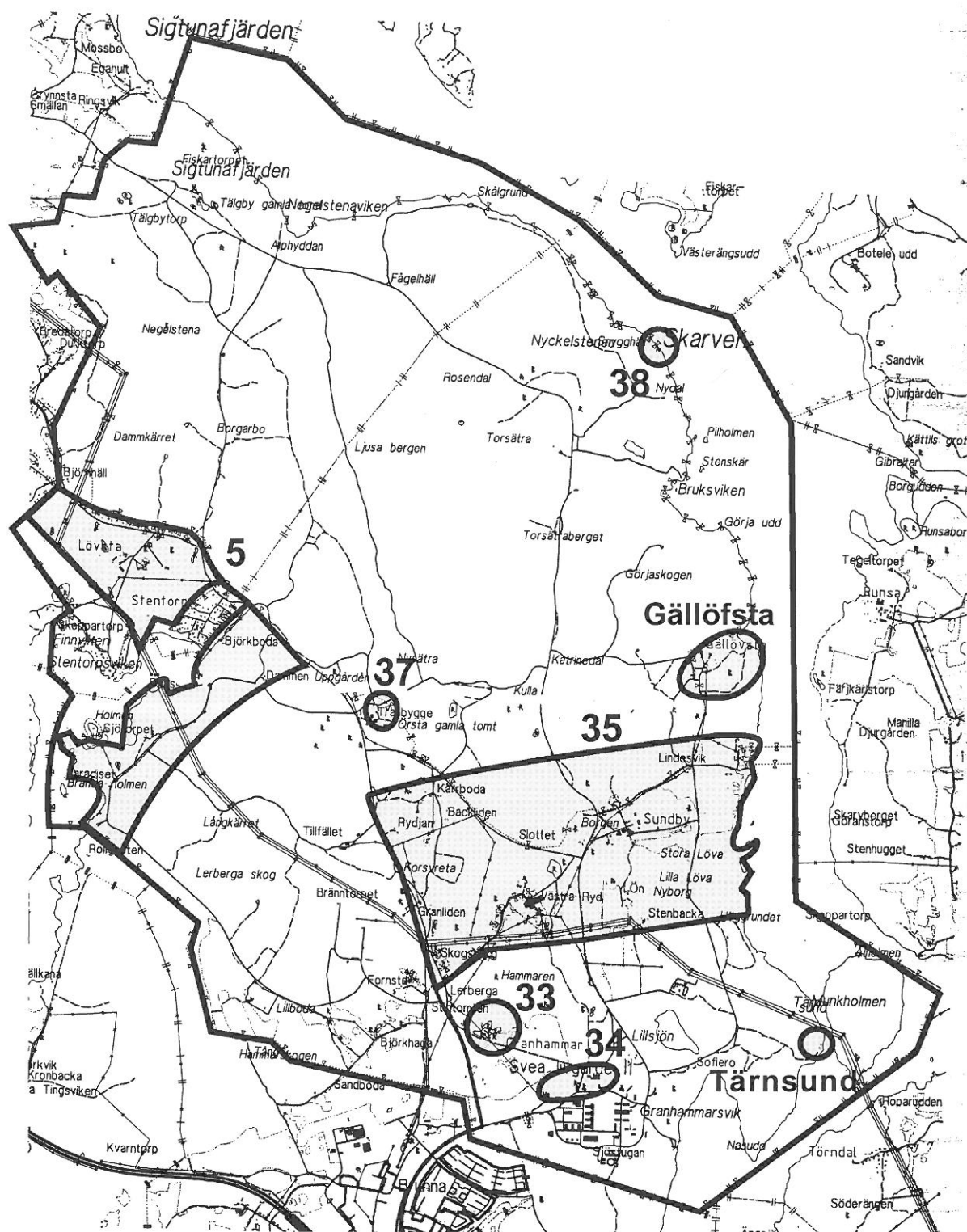
Syftet är att vårda och bevara Murartorps småbrukarmiljö så att framtidens kommuninvånare kan göra sig en föreställning om hur levnadsförhållandena var för många Upplands-Bro-bor under 1900-talets första hälft. Gården har förändrats mycket lite sedan driften lades ned.

Miljön är mycket lättförståelig. Därför bör ingen nybebyggelse ske inom synhåll, och inte heller bör någon nämnvärd förändring av befintlig bebyggelse tillåtas om småbrukaratmosfären ska bevaras.

Förslag till skydd:

- Inget ytterligare skydd.

Nr 43 KUNGSÄNGENS ÖVNINGSFÄLT

Karta över Kungsängens övningsfält med delområden inom övningsfältet.

Mangårdsbyggnaderna till Lövsta gård.

Torpet Bjurs.

Torpet Sjötorpet.

Timrad bod vid Sjötorpet.

Gällöfsta herrgårdsbyggnad.

Granhammars slott, statligt byggnadsminne.

Sundby gård.

Ekonomibyggnader till Sundby gård.

Magasin från 1700-talet på Sundby gård under upprustning.

Välbevarat magasin på Sundby gård.

Transformatorstation från 1920-talet och Västra Ryds medeltidskyrka.

Statarlängan Östra Slottet på Sundby gård.

Solberga i Lerberga är ett exempel på en välbevarad bostadsmiljö från 1900-talets början.

Gamla konsumbyggnaden i Lerberga.

Detaljer från rustkammaren som står på Sundby gård.
Se även foto sid. 150 i "Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer".

Karolinerflygeln vid Tranbygge.

Magasinet vid Tranbygge.

Nr 43 KUNGSÄNGENS ÖVNINGSFÄLT

Motiv för bevarande:

Det är nödvändigt att rädda vad som räddas kan av det kvarvarande kulturarvet inom Kungsängens övningsfält. Före statens expropriering fanns här ett blomstrande herrgårdslandskap. Staten har sedan dess utplånat stora delar av det kulturhistoriska landskapet.

Inom området finns idag ett antal bevarandevärda kulturminnen: Herrgårdsbyggnaden Granhammar med park, kommunens enda karolinska flygelbyggnad i Tranbygge, två mindre herrgårdsanläggningar (Lövsta och Gällöfsta), ekonomibygnader, arbetarbostäder, Västra Ryds medeltida kyrka med prästgård och kyrkby, en rustkammare från tidigt 1800-tal, en äldre statarlänga, flera torp, en äldre transformatorstation, äldre vägsträckningar, ett delvis bevarat odlingslandskap, ett stort antal fornlämningar m.m. Eftersom området är dåligt inventerat är det svårt att precisera närmare.

Idag är området delvis tillgängligt för friluftsliv men på sikt kan man inte utesluta att området lämnas av militären och åter öppnas för civil användning.

Beskrivning:

Kungsängens övningsfält är inte i sin helhet beskrivet i ”Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer”, men vissa områden har avgränsats och värderats ur kulturhistorisk synvinkel. Det är områdena nr 5 och områdena nr 33-38 som finns beskrivna på sidorna 89-91 respektive sidorna 145-153. Avgränsningarna gjordes efter en snabb fältbesiktning eftersom inventerat underlagsmaterial var så gott som obefintligt.

Området var fram till statens expropriering 1964 en blomstrande kulturbygd med stora herrgårdar, mindre gårdar, torp och allahanda bostäder, en medeltida sockenkyrka med prästgård m.m., ett välmående jordbrukslandskap karaktäristiskt för Mälardalen. I området bodde 260 personer. Det 6300 hektar stora området skulle användas till skjut- och övningsfält för Il Svea Livgarde.

Staten har sedan dess rivit mer än 340 byggnader av 632 inköpta. Även herrgårdsbyggnaden på Granhammar skulle rivas enligt ett regeringsbeslut 1982 då byggnaden bedömdes vara förfallen. Tack vare ett intensivt räddningsarbete initierat av hembygdsföreningarna och med starka påtryckningar från kulturnämnden i kommunen upphävdes rivningen och ”slottet” Granhammar med sin kvarvarande park erkändes 1994 som statligt byggnadsminne.

På några decennier kom den militära användningen av området att kraftigt förändra en tusenårig kulturbygd. Herrgårdarna Negelstena och Torsätra revs helt. Granhammars herrgårdsbyggnad fick stå kvar men samtliga drygt 50-talet ekonomibygnader revs. Sundbys herrgårdsanläggning revs men ekonomibygnaderna med två magasin bevarades. Omkring hälften av herrgården Tranbygge revs. Mangårdsbyggnaden brann ned 1999. De till de olika herrgårdarna hörande torpen har rivits i stor omfattning. Nya vägar har anlagts på ett okänsligt sätt och många byggnader har tillåtits förfalla utan kontinuerligt underhåll. Den mesta jordbruksmarken har tagits ur bruk men hålls öppen till vissa delar med hjälp av betesdjur.

Norra delen av Kungsängens övningsfält är av Riksantikvarieämbetet klassat som riksintresse för kulturmiljövården men i området är all bebyggelse riven. Området tillhör kommunens största riksintresse för kulturmiljövården kallat Håtuna – Håbo-Tibble.

Tyvårr byggnadsinventerades aldrig området 1971 då den övriga kommunen inventerades av länsstyrelsen i Stockholm. I samband med arbetet ”Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer” besiktigades området översiktligt av Stockholms läns museum 1990. 1999 genomförde Stockholms läns museum en byggnadsinventering av 43 fritidshus på uppdrag av Fortifikationsförvaltningen. Det är viktigt att påpeka att långt ifrån alla äldre byggnader finns inventerade idag och därför är underlaget för en avgränsning inom Kungsängens övningsfält även denna gång, år 2000, mycket bristfälligt. Ovanstående dokumentation tillsammans med äldre kartor, litteratur och fornminnesinventering ligger till grund för den nu gjorda bedömningen.

I nedan följande områden inom Kungsängens övningsfält är kulturarvet bättre bevarat. De består av både tidigare omnämnda områden och nytillkomna områden.

Område nr 5 Lövsta

finns beskrivet i ”Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer” på sidorna 89-91. Lövsta är ett karakteristiskt exempel på en anspråkslös svensk herrgårdsanläggning, som väl bibehållit sin enkla 1700-talskaraktär. Gårdens herrgårdsstruktur med ekonomibyggnader, allé och trädgård är till stora delar bevarad. Än idag bedrivs jordbruk. Herrgårdsanläggningen har under 1990-talet restaurerats på ett föredömligt sätt och är en uppskattad mindre konferensanläggning. De många fornlämningarna i gårdens närhet, varav en är en fornborg, vittnar om en betydande järnåldersbygd.

Området bör utökas till att omfatta även bevarade äldre torpmiljöer i gårdens närhet och utefter Lejondalssjöns östra strand. De ligger ensligt i ett skogslandskap vid sjön. De bäst bevarade torpen är Sjötorpet, Paradiset, Bjurs, Björkboda, Björnhäll, Fågelsången och eventuellt fler. (Torpet Roligheten hör kulturhistoriskt till området men ligger inte inom Svea Livgarde. Det är än i dag ett väglöst torp.) Torpen utgör tillsammans ett bevarat torplandskap typiskt för en herrgårdsstruktur. Torpen består vanligen av ett välbevarat bostadshus, äldre ekonomibyggnader, en jordkällare, en fruktträdgård och synliga åkerlappar som inte brukas.

Eftersom inventeringsmaterialet inte är fullständigt kan det finnas värdefulla miljöer som inte räknats upp här. Stentorps fritidsbebyggelse ligger inklämt inom det avgränsade området och saknar kulturhistoriskt värde i detta sammanhang.

Områdesavgränsning: Utökat med ett stort antal torpmiljöer.

Område nr 33 Tibble gravfält i Västra Ryd

finns beskrivet i ”Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer” på sidorna 145-146. Västra Ryds största järnåldersgravfält med två runstenar och bebyggelse lämningar efter den försvunna gården Tibble ligger karakteristiskt med öppet landskap i söder och en skyddande höjd i norr. Fornlämningssmiljön är lätt att uppleva.

Området bör utökas med de bevarade torpen Hammartorp och Stigtomten. Båda torpen har timrade spritputsade bostadshus från andra hälften av 1800-talet samt äldre uthus och

jordkällare. Torpet Stigtomten har sin fruktträdgård i behåll och den forna åkern syns fortfarande.

Områdesavgränsning: Utökat med två torpmiljöer.

Område nr 34 Granhammar

finns beskrivet i "Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer" på sidorna 146-147.

Herrgårdsbyggnaden på Granhammar utgör tillsammans med den bevarade parken ett av kommunens två byggnadsminnen, fastställt 1994. Herrgårdsbyggnaden uppfördes 1750-52 efter ritningar av den välkände och stilbildande slottsarkitekten Carl Hårleman. Granhammar anses stå modell för de svenska 1700-talsherrgårdarna. Byggnaden uppfördes av generalen och överståthållaren J A Lantingshausen, en av dem som introducerade potatisen i vårt land. Väster om "slottet" finns resterna av en park i engelsk landskapstil, anlagd under 1700-talet och en gång beskriven som Upplands vackraste.

1956 påträffades vid en dikesgrävning i åkermarken "Granhammarsmannen", Sveriges kanske bäst bevarade människa från bronsåldern och en motsvarighet till Alpernas isman.

Områdesavgränsning: Ingen förändring i förhållande till avgränsningen gjord i "Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer".

Område nr 35 Kyrkbyn i Västra Ryd, Sundby och Lerberga.

Kyrkbyn i Västra Ryd finns beskriven i "Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer" på sidorna 147-150. I övrigt är området nytt.

Miljön kring Västra Ryds medeltida kyrka vittnar om en lång och kontinuerlig bosättning på platsen allt ifrån förhistorisk tid till mitten av 1900-talet. Här ligger kommunens största bronsåldersröse, ett stort järnåldersgravfält och resterna efter ödebyn Österröra. Strax väster om kyrkan står en runsten.

Byggnaderna kring kyrkan, som har anor från 1200-talet, utgör ett traditionellt sockencentrum med en välbevarad f d prästgårdsanläggning, en f d skola, ett antal bostadshus och längre bort längs vägen mot Kungsängen en f d fattigstuga, ett pensionärshem från 1950-talet och en transformatorstation från 1920-talet. Kyrkan med sin 1700-talskaraktär, runstenen och den välbevarade prästgården utgör ett vackert inslag i det öppna kulturlandskapet.

Det avgränsade området bör utökas både åt öster och väster. I öster med Sundbys ekonomibygnader, bland vilka två äldre magasinsbyggnader ingår, flera bostadshus, en statarlänga kallad Östra Slottet, torpen Gunnborg, Ön m.fl. samt resterna efter ett betydande tegelbruk som låg vid Sundbys brygga. Allt detta bildar en kulturhistorisk enhet som är viktig att bibehålla. Även äldre vägsträckningar finns bevarade.

Ekonomibygnaderna på Sundby är huvudsakligen från sekelskiftet 1900 men med äldre inslag. Sundbys två magasinsbyggnader ligger väl synliga i gården och ger hela gårdsmiljön en speciell karaktär. Det bäst bevarade magasinet är från 1800-talet. Det andra, som ska rustas under år 2001, kan vara från 1760-talet. För tillfället ligger en presenning över byggnaden.

Östra Slottet som är en f d statarlänga är ett viktiga inslag i landskapet där den ligger på en höjd ovanför vägen. Timmerbyggnaden är från 1800-talet och har rödfärgad locklistpanel med vita knutar. Intill låg fram till för något år sedan ytterligare en statarbostad kallad Västra

Slottet. Den revs och brändes. Uthus, brunn, slån- och syrenbuskar tillhör närmiljön. Oftast var statarnas byggnader sämre byggda vilket gör att så få finns bevarade, därför utgör dessa en extra bevarandevärd kategori byggnader.

Gunnborgens torparstuga är en spritputsad tegelbyggnad från 1800-talets senare del, sannolikt uppförd med tegel från Sundby tegelbruk. Vid torpet finns uthus från sekelskiftet, jordkällare, fruktträdgård och brunn. Bebyggelsen Södra och Norra Ön ligger ett stycke söder om Sundby gård och består av timrade stugor från 1800-talet. Vid Södra Ön finns även timrade uthus bevarade varav ett är byggt över en stenkällare. Torpet har även en bevarad fruktträdgård, syrenberså, brunn och synliga f d åkrar. Förändrad är däremot Norra Öns torpmiljö där den under senare tid uppförda verandan inte har anpassats till traditionell torpmiljö. Detsamma gäller den nyuppförda byggnaden i dalastil.

Sundbys brygga var före exproprieringen en verklig samlingsplats för bygden. Idag går vägen fram till platsen där bryggan låg. Sundbys tegelbruk lades ned strax före år 1920. Det låg där Lindesvik finns idag. Brukets lergropar och rester efter torklador finns kvar och tegelbyggnaden norrut användes som bostad för tillfällighetsarbetarna. Under 1900-talet fanns vid Lindesvik ett varv vars byggnader ännu finns bevarade.

Västerut har området utökats med byggnader i Lerbergaområdet i vilket den f d konsumaffären med flera byggnader ingår. Området bör dokumenteras närmare.

Områdesavgränsning: Utökad med den bevarade kulturmiljön vid Sundby inklusive torpen, Rustkammaren, tegelbruksrester och f d platsen för Sundby brygga samt den bevarade bebyggelsen i Lerbergaområdet.

Område nr 36 Sundbys Rustkammare

finns beskrivet i "Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer" på sidorna 150-151. På en höjd öster om Sundby gårdsbyggnader ligger en liten tempelliknande träbyggnad kallad Rustkammaren. Byggnaden har vackra blindfönster på långsidorna och trekantsgavlar uppburna av fyra kolonner på gavlarna. Den bör vara från 1800-talet. I äldre litteratur kan man läsa att man i byggnaden förvarade hästuprustningen till traktens indelta dragonryttare. Rustkammaren står på en stensatt platå på en höjd intill gården.

Områdesavgränsning: Ingår i ovan nämnda område nr 35.

Område nr 37 Tranbygge

finns beskrivet i "Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer" sid. 151. Tranbygge var ett välbebyggt säteri med en mangårdsbyggnad med flyglar och en stor fruktträdgård. Det som finns kvar idag är en av flyglarna, byggd i karolinsk stil med säteritak. Flygelbyggnaden är en välbevarad 300-årig timmerbyggnad, den enda i sitt slag i kommunen. Byggnaden restaurerades under 1980-talet.

Områdesavgränsning: Ingen förändring i förhållande till avgränsningen gjord i "Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer".

Område nr 38 Nyckelstenen

finns beskrivet i "Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer" på sidorna 152-153. Nyckelstenen är en mycket ovanlig fornlämning, nämligen ett forntida/medeltida sjömärke. Den var under

äldre tider ett viktigt sjömärke i en livligt trafikerad farled mellan Stäket och Sigtuna. Sannolikt har sjömärket varit känt sedan forntiden men även nyttjats av 1800-talets sjöfart. Nyckelstenen är ett över två meter högt granitblock, som mot vattnet vänder en stor plan yta med en påmålad nyckel. Tidiga nycklar kan ha varit inristade. Stenen står idag några meter ifrån stranden på uddens yttersta spets. Vid en högre vattennivå under tidigare århundraden utgjorde stenen den yttersta spetsen. Stenen finns omnämnd för första gången 1612 och har fram till 1920-talet bemålats med en eller flera nycklar. Till Nyckelstenen finns en förklaringssågen knuten, som går ut på att inkräktare österifrån, efter att ha plundrat Sigtuna år 1187, här skulle ha tappat nyckeln till stadsporten vilken de tog med sig.

Vanligtvis har äldre sjömärken fallit i glömska men tack vare belägg i historiska källor har Nyckelstenen åter blivit känd efter att ha varit bortglömd under mer än 100 år.

Områdesavgränsning: Ingen förändring i förhållande till avgränsningen gjord i ”Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer”.

Området Gällöfsta

finns inte tidigare beskrivet i ”Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer”. Gällöfsta är en välbevarad herrgårdsanläggning som numera används för utbildning och konferenser. Äldre ekonomibyggnader finns bevarade. År 1631 gav riksmarskalken Jacob de la Gardie gården sitt namn. Herrgården gjordes på 1950-talet till kursgård för TCO, och när militären tog över området blev den en statlig stiftelse som fortsatte kursverksamheten. På gården finns grunder och lergropar efter ett tegelbruk som under tidigt 1800-tal brände murtegel. En av lertagens gropar har omvandlats till en liten sjö.

Områdesavgränsning: Nytt område.

Området Tärnsund

finns inte tidigare beskrivet i ”Upplands-Bro, kulturhistoriska miljöer”. Platsen har en anrik historia. Sundet Tärnsund omnämns redan 1471, då den danske kungen Kristian härifrån förhandlade med ärkebiskop Jacob Ulfsson på Stäket om att med sina skepp få gå igenom Stäket. Ärkebiskopen nekade kungen, som fick lämna sina skepp.

Sundet har i alla tider varit en god hamn och av naturliga skäl anlades här en sjökrog med samma namn. Krogen Tärnsund finns beskriven av Carl Jonas Love Almquist i novellen Målaren från 1838, som ingår i Törnrosens bok. Sjökrogarna låg tätt under 1700- och 1800-talen utefter denna viktiga farled mellan Stockholm – Sigtuna – Uppsala. Söder om Tärnsund låg Stäkets sjökrog som även betjänade landsvägens resenärer. Norr om Tärnsund fanns sjökrogen Görja och norr därom sjökrogen Skålgrund, som låg öster om Negelstenaviken, anlagd 1644 av Sigtuna stad. I och med ångbåtstrafiken förlorade sjökrogarna sin betydelse då resorna tog kortare tid i anspråk.

Förbi sjökrogen Tärnsund gick även en vinterväg som korsade Upplands-Bro. Före ångmaskinernas tid transporterades många tunga varor på slädar vintertid då man kunde gina över både land och is.

Den bäst bevarade sjökrogen utmed segelleden mot Stockholm är Hökens krog i Hägersten som Stadsmuseet var med om att renovera omkring 1970. Övriga sjökrogar är i stort sätt borta så också Tärnsund sedan något år tillbaka. Tärnsunds byggnader inventerades 1995 av Morgondagens Minnen på uppdrag av Fortifikationsförvaltningen (KO 101.019 och 020) och

av Stockholms läns museum 1999 (Bebyggelseinventering inom Kungsängens övningsfält, Rapport 1999:3).

Platsen betingar ett stort kulturhistoriskt värde eftersom man där kanske har haft krogverksamhet sedan medeltiden. Den tidigare förfallna krogbyggnad var uppförd under andra hälften av 1800-talet. Det var synd att den revs då den utgjorde en historisk pusselbit till kommunens historia.

Områdesavgränsning: Nytt område.

Förutom i de ovan nämnda områdena

finns det sannolikt ett antal byggnader och kulturhistoriska strukturer som är bevarandevärda, men där inventering saknas. Utan dokumentation är det omöjligt att analysera och utvärdera objekt och miljöer.

Gällande skydd:

- Granhammars herrgårdsbyggnad med delar av parken är statligt byggnadsminne.
- Den nordvästra delen är riksintresse för kulturmiljövården enligt Miljöbalken.
- Kyrka och kyrkogård enligt Kulturminneslagen.
- Områdena kring Västra Ryds kyrka och Lövsta är värdefulla bebyggelsemiljöer enligt översiktsplanen 1990.
- Värdefulla naturområden för kommunen nr 3, 16-21 enligt översiktsplanen 1990.
- Till i höjd med Gällöfsta finns ett strandskydd enligt Miljöbalken.
- Fornlämningar enligt Kulturminneslagen.

Rekommendationer:

Syftet är att vårda och för framtiden rätt bruka det kvarvarande kulturarvet inom Kungsängens övningsfält. Det går aldrig att återskapa de natur- eller kulturvärden som förstörts. I stället måste resurserna satsas på att rätt rusta och bruka vad som finns kvar. Detta är redan idag ett gemensamt ansvar för kommunen och staten.

Området bör inventeras, analyseras och utvärderas utifrån kulturhistorisk och landskapsbevarande synpunkt. Allmänt bör all resterande bebyggelse bevaras. Förändring av befintlig bebyggelse ska anpassas till helhetsmiljö vad gäller, volym, material, färg och form.

Vid kommande förändringar i och med SWEDINT's inflyttning bör de kulturhistoriska värdena lyftas fram och om möjligt tas tillvara.

Förslag till skydd:

- Inga ytterligare skydd.

Referensmaterial:

Bebyggelseinventering inom Kungsängens övningsfält.
Rapport av Stockholms läns museum 1999:3.

Byggnadsminnen i Stockholms län 1997.
Utgiven av Länsstyrelsen i Stockholms län 1997.

Fornlämningsregistret för Upplands-Bro kommun upprättat 1979.
Registret finns på Stockholms läns museum.

Koffsan och andra sjökrogar längs segelleden Stockholm – Stäket – Uppsala.
Uppsats i arkeologi vid Stockholms universitet hösten 1994 av Hans-Lennart Mattisson.

Kulturminnesvårdens riksintressen i Stockholms län.
Länsstyrelsen i Stockholms län, Kulturmiljöenheten.
Underlagsmaterial okt 1997, Nr 22.

Torpen på Önsta gård. Rapport av Stockholms läns museum 1994:7.

Tärnsund en byggnadsdokumentation av Morgondagens Minnen 1995.
Fortifikationsverket KO101.019 och 020.

Lövsta gård i Uppland. Kulturhistorisk undersökning, byggnadsarkeologisk undersökning,
restaureringsförslag. Examensarbete i arkitekturhistoria av Sverker Cajmatz och
Peter Grödinger. 1983.

Upplands-Bro kulturhistoriska miljöer, 1991.
Ett Kulturmiljöprogram framtaget av Stockholms läns museum
i samarbete med Upplands-Bro kommun. Författare Gabriele Prenzlau-Enander.

Översiktsplan 1990 för Upplands-Bro.

Översiktsplan 2000 för Upplands-Bro,
samrådshandling juni 1999, utställningshandling nov. 2000.